

NUO VALDOS IKI KUNIGAIKŠTYSTĖS: RADVILŲ DUBINGIAI (XVI A. – XVII A. PRADŽIA)

RAIMONDA RAGAUSKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus pedagoginis universitetas

Raimonda Ragauskienė – istorikė, humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto Archeografinės skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja, Vilniaus pedagoginio universiteto Lietuvos istorijos katedros docentė. Svarbiausios tyrimų kryptys: Lietuvos Metrikos tyrimas ir leidyba; socialinė XVI–XVIII a. LDK istorija; lokalinių LDK istorijos. Domisi Radvilių giminės istorija ir tūrijos archyvus. Yra išleidusi keletą monografijų, skirtų Radvilom: R. Ragauskienė, D. Karvelis, 1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronsko Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilių valdos istorija ir kartografija, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997; R. Ragauskienė, Barbora Radvilaitė, Vilnius: Vaga, 1999; R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems, Vilnius: Vaga, 2001; R. Ragauskienė, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2002.

Ivadas

Dubingių piliavietė, miestelis ir apylinkės gerai žinomas tiek praeities, tiek šiandienos istorijos dalyviams. Nuo pirmųjų paminėjimų XIV a. patekė į aktyvių politinių veiksmų sūkuri, galiausiai tapę kunigaikščių Radvilių nuosavybe, Dubingiai įškinu ir religiniu požiūriu išliko funkcionalia Radvilių giminės valda, svarbia net LDK kontekste. XVII a. pabaigoje valdos „aukso amžius“ artėjo į pabaigą, o prasidėjus XIX a., ji savo raida nebesiskyrė nuo kitų Lietuvos vietovių. Kartu šis laikotarpis žymėjo Dubingių kaip istorinio objekto įsitvirtinimo istorinėje sąmonėje pradžią. Tuomet, kai Dubingių bažnyčios ir rūmų pastatai buvo ardomi plytoms, o tolesnė valdos istorija iš esmės susiaurejo iki miestelio istorijos, į mokslinę ir ypač populiarą XIX a. – XX a. pirmosios pusės istoriografiją persikėlė su garsiausiomis LDK asmenybėmis, pirmiausia didžiuoju kunigaikščiu Vytautu, Radvilomis, susijusi romantizuota vietovės praeitis.¹

XX a. antrojoje pusėje Dubingiai minimi daugelyje tyrimų, tačiau dažniausiai tik prabėgomis. Nevardijant jų, būtų tikslinga išskirti darbų grupes. Svarbiausiai sudaro Radvilių biografistika, šiems didikams skirtos proginių XVI–XVIII a. literatūros publikacijos ir jos ar kunigaikštiskos titulatūros analizė. Vietovė išskirta reformacijos ir Katalikų bažnyčios istorijos tyrimuose, aptariant XV a. – XVI a. pradžios LDK administracinių valdymą, archeologinių paminklų sąvaduose ir pan. Tuo tarpu darbų, kuriuose Dubingiai būtų tapę pagrindiniu ar vienu svarbesniu objektu, nedaug. Aštuntajame dešimtmetyje pasirodė pirmosios studijos, apibendrinusios vietovės raidą nuo jos pirmųjų paminėjimų iki XIX a. I mokslinę apyvartą buvo įvesti nauji šaltiniai, pateiktas nuoseklėnis pilies, dvaro ir miestelio istorijos vaizdas.² Pastaruoju metu šie duomenys pasitelkiami kelionių, rekreacinių istorinių maršrutų vadovuose. Dubingių komplekso plėtra išskirta Radvilių latifundijai skirtuose tyrimuose³ ar aptariant Vilniaus vaivadijos didikų rezidencijas⁴. Pažymėtinos publikacijos, skirtos Radvilių Dubingių laidojimams evangelikų reformatų bažnyčioje⁵, Dubingių piliavietei⁶, taip pat išaiškinti ankstyvieji valdos administratoriai⁷. Dėmesys

valdos istorijai ypač padidėjo pastaraisiais metais. Dubingių praeitį suaktualino 2003–2005 m. piliavietėje vykdyti archeologiniai ir architekūriniai tyrimai. Jų metu atrastos kapavietės liekanos. Negalutiniai, hipotetiniai duomenimis, tai galėtų būti didikų Radvilių palaidojimai.⁸ Šia tema diskutuota viešajame diskurse⁹, pasirodė šaltinių publikacija apie Dubingių nusiaubimą XVII a. viduryje¹⁰.

Apibendrinant istoriografiją, pažymėtinį du ryškūs ypatumai: publikacijų stoka, taip pat problematikos siaurumas ir nenuoseklumas. Tai ypač aišku lyginant su kitos Radvilomis priklausiusios, tokį pat statusą turėjusios Biržų valdos, irgi kunigaikštystės, istoriografija. Pastaroji, sulaukusi lietuvių ir lenkų tyrėjų dėmesio, greičiausiai gausėsne dešimt kartų, jei ne daugiau. Be to, biržietiškos istorijos nagrinėjamų problemų ratas nepalyginamai platesnis: nuo pilies istorijos iki Radvilių kasdienio gyvenimo joje, Biržų kunigaikštystės visuomenės ir pan. tyrimų.¹¹ Dubingiams skirti darbai neišsiskiria ne tik Radvilių valdų, bet ir apskritai Lietuvos lokalinių istorijos tyrimų kontekste. Istorijografija tarytum atkartoja pačią Dubingių raidą: XV a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje sužibusi lyg meteoritas, vietovės reikšmė netrukus ėmė sparčiai blėsti.

Šiame straipsnyje siekiama panagrinėti, kokią įtaką Dubingiams turėjo kunigaikštystės statuso gavimas. Kaip jis pakeitė valdos savininkų požiūrį ir pačios valdos padėtį? Todėl pirmiausia, remiantis naujais šaltiniais ir jau žinomais duomenimis, pateikiama išsamesnė ankstyvojo radviliškojo periodo Dubingių istorija. Taip pat aptariama Radvilių kunigaikštiskos titulatūros problematika. Galiausiai nagrinėjama Dubingių kunigaikštystės būklė XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje ir jos savininkų Radvilių siekiai valdos atžvilgiu.

Dubingiai iki XVI a. pradžios – Lietuvos didžiojo kunigaikščio valsčius

Kaip minėta, vietovė žinota jau ankstyvojoje Lietuvos valstybėje. XIV a. Dubingiai, Livonijos ordino riterių vadinti „valsčiumi“ ar „žeme“, greičiausiai sudarė atskirą administracinį vienetą. Čia tuo metu jau galėjo stovėti medinė pilis, priklausanti Lietuvos gynybinių įtvirtinimų

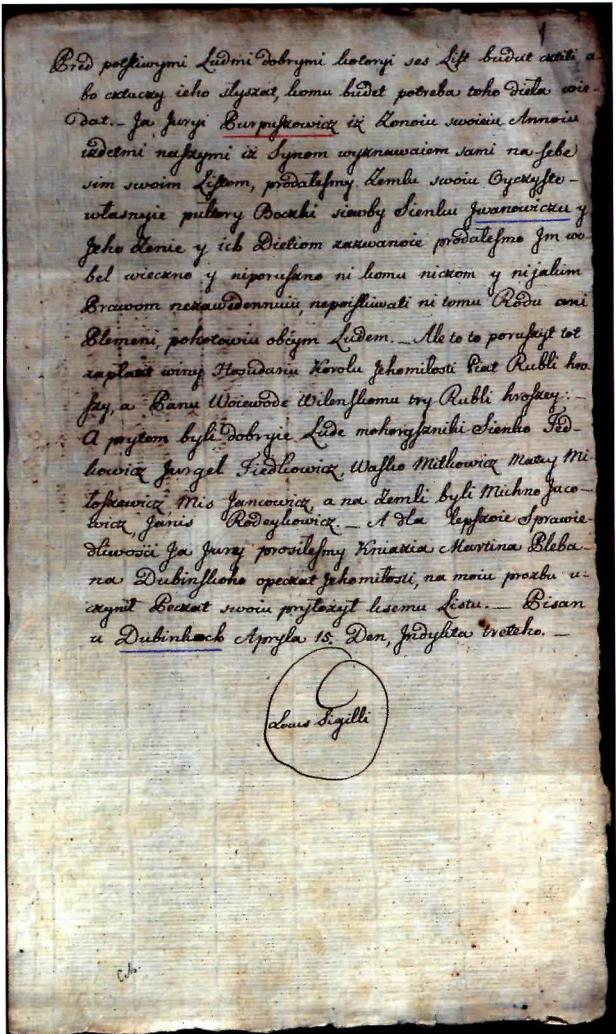
sistemai.¹² Livoniečiai Dubingių žemę nuniokojo 1334 m. Žinutė apie šį žygį kartu yra pirmasis ankstyviausias Dubingių paminėjimas. Sunkūs puolimai pilies laukė 1373 m. ir 1375 m., tačiau nė per vieną iš šių žygijų riteriams berods nepavyko jos užimti. Lietuvos didžiajam kunigaikščiui priklausančią pilį apie 1412–1413 m. sustiprino Vytautas. 1415 m. lenkų kronikininko Jano Dlugošo duomenimis, čia jau stovėjo „nauja pilis“, o joje tų pačių metų birželį su dvaru lankėsi karalius Jogaila.¹³ Lietuvos valdovai į Dubingius užsukdavo ir vėliau, pvz., 1420 m. laišką didžiajam ordino magistrui iš čia rašė Vytautas.

XV a. Vilniaus vaivadijoje, Kernavės (kartu su Maišiagala) paviete, išskiriamas Dubingių valsčius.¹⁴ Jis buvo vidutinio dydžio, mažesnis nei Maišiagalos, bet prilygo Sudervės valsčiui, taip pat priklausančiam Kernavės pavietui. Dubingių centru Kazimiero Jogailaičio laikais tapo čia įsikūrės valdovo dvaras.¹⁵ Neaišku, ar dvaras Dubingiuose kūrėsi buvusioje piliavietėje, ar panašiai kaip kitose Lietuvos vietovėse, kur išliko vėlyvosios medinės pilys, šalia jos. Tikėtina, o tai pagrindžia ir archeologiniai tyrimai, kad XV a. iškilięs dvaras jau buvo mūrinis. Jame ne kartą – 1448, 1450, 1453 m. lankėsi Kazimieras Jogailaitis. Galbūt rūmų teritorijoje rasta XV a. raginė šachmatų figūrėlė¹⁶ mena šio Jogailaičio apsilankymą Dubingiuose?

Valsčius ir toliau liko didžiojo kunigaikščio nuosavybe. Lietuvos valdovas savo nuožiūra teikė valdas ištikimai diduomenei, jį administravo vietininkai (laikytojai/seniūnai). Tuometinę valsčiaus svarbą rodo aukšta laikytojų padėtis valdančiajame LDK elite. XV a. vos ne pusę amžiaus Dubingius administravo Sakų (Sakaičių) giminė. Ankstyviausias žinomas pareigūnas 1433 m. – Stanislovas Sakas, kurį 1434 m. pakeitė jo sūnus, vienas įtakingiausių Lietuvos didikų Kazimiero laikais, Trakų vaivada Andrius Sakaitis, o dar vėliau, penktajame dešimtmetyje, iš brolio Dubingius perėmė valdovo maršalka Jonas Sakaitis.¹⁷

Kokios žemės priklausė XV–XVI a. pradžios **valsčiui**, tikslių duomenų nėra. Aišku, kad tai nebuvo vientisas valdovo žemių kompleksas. Dalį valdų sudarė išsibarsčiusios, nedidelės privačios žemės. Ne kartą keitėsi jų savininkai. Antai apie 1499–1500 m. bajoras Senka Jonaitis iš aplinkinių kaimynų – Jurgio Purpušovičiaus, Pilypo Steponavičiaus ir Senkos Fedkavičiaus už kelias kapas grašių nusipirko smulkių valdų prie Akmenos ežero (**1 pav.**). O Senka Markovas už 2 kapas grašių iš Kuzmos Krivcovo įsigijo pusę jo dvarelio. Sandoriai surašyti Dubingiuose, tad tikėtina, jog pačiame dvare. Nei pirkėjams, nei pardavėjams neturint antspaudų, pirmąsias sutartis savo antspaudu patvirtino Dubingių klebonas, kažkoks Martynas, o Markovo liudytojas buvo Vilniaus vaitas Jachna Laurinavičius.¹⁸

Taip pat atskirą dalį Dubingių valsčiuje sudarė leninės valdos. Berods jų skaičių itin padidino Kazimieras Jogailaitis. Jo valdymo antrojoje pusėje Dubingiai priklausė tų valdovo valsčių grupei, kurių žemės kaip tik dalytos laikyti. Apie tai informuoja valdovo duočių knyga¹⁹: apie 1446 m. tarnybą ir žemę, „kurią prieš tai laikė Milius“, Dubingiuose gavo kažkoks Petrašas, apie

1. XVI a. pr. Dubingių bajoro Jurgio Purpušovičiaus liudijimas apie Senkai Jonaičiui parduotą žemę (nuorašas). Rašytas Dubingiuose. MAB, f. 273, Nr. 2219, l. 3.

Early sixteenth-century certificate of Dubingiai noble Jurgis Purpušovičius about land sold to Senkas Jonaitis (certified copy). Written in Dubingiai. MAB, f. 273, nr. 2219, l. 3.

1449 m. tuščią žemę valdovas suteikė Vėžiui, Glebavičių giminės pradininko Glebo Vėževičiaus tėvui²⁰. XV a. viduryje Dubingių valdovo dvarą kartu su 9 tarnybomis gavo laikyti vietininkas Jonas Sakaitis²¹, kaip matysime, su Kazimieru Jogailaičiu susijusi ir Radvilų atėjimo į Dubingius pradžia.

Valsčiaus reikšmė valdovo domene ēmė mažėti XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje. Greičiausiai iš jų nebeužsukdavo Lietuvos didysis kunigaikštis, pvz., nėra žinoma apie Aleksandro Jogailaičio ar Žygimanto Senojo apsilankymus Dubingiuose. Laikytoju tapus Ponų tarybos nariui Bartošui Mantautaičiui²² (administravo 1477–1484 m.), kartu laikiusiam ir Maišiagala, Dubingių valsčius administraciškai tapo pavaldus Maišiagalai. Nuo tada Maišiagalos laikytojai būdavo ir Dubingių laikytojai. Tačiau vietininkais toliau liko valdančiojo elito nariai: 1494–1505 m. Dubingius administravo valdovo maršalka Bartošas Taborovičius, 1507–1508 m. – dvaro iždininkas Ivanas Soltanas, o nuo 1508 iki 1510 m. – kunigaikštis Glebas Pronskis.

Apie Dubingių **miestelį** XV a. dar nėra duomenų, nors tiketina, kad prie pilies turėjo kurtis gyvenvietė (XVI a. pradžioje miestelyje gyveno jau 37 miestiečių šeimos). Prieš 1430 m. Vytauto funduota medinė Šv. Dvasios bažnyčia, sprendžiant iš vėlesnių inventorių, buvo pastatytą ne gyvenvietėje, bet pilies teritorijoje. Apskritai ankstyvają Dubingių istoriją pagal išlikusius šaltinius galima įvardyti kaip katalikiško krašto istoriją. Vytautinę fundaciją pagausino 1449 m. Kazimiero Jogailaičio privilegija ir 1451 m. Giedraičių valdos savininko Povilo Koreivos skirtas aprūpinimas. Apie 1442 m. nežinomo vardo Dubingių klebonas iš valdovo gavo tarnybą. Įdomu, kad Dubingių vietininkas J. Soltanas 1471 m. vyko į Romą pas popiežių Sikstą IV.²³

Taigi XVI a. pradžios Dubingiai – tai valdovui priklauses, netoli nuo Vilniaus nutolęs vidutinio dydžio katalikiškas valsčius su galbūt dar išlikusia medine pilimi, prie jos (ar jos vietoje) įsikūrusiu mūriniu valdovo dvaru, nebogai aprūpinta bažnyčia ir nedidele gyvenviete. Nemaža dalis valsčiaus žemėj XV a. antrojoje pusėje buvo išdalytos leno ar amžinos nuosavybės teise. Vieną tokį valdų XV a. pabaigoje jau buvo įsigiję didikai Radvilos.

Ankstyvasis „radviliškasis“ Dubingių raidos etapas (iki XVI a. vidurio)

Pirmosios žinios apie Radvilų nuosavybę Dubingių valsčiuje siekia XV a. antrąja pusę. Prieš 1482 m., neiššiku, nei kokio dydžio, nei kurioje konkrečiai vietoje, valdą iš valdovo pirko ar gavo kaip duotį tuometinis Smolensko vietininkas, būsimasis Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Mikalojus Radvila (mirė prieš 1510 m. gegužės 2 d.). 1482 m. spalio 15 d. Upninkų bažnyčios aprūpinimo privilegijoje M. Radvila bažnyčiai, be kitų, skyrė medaus duotį nuo savo Dubingių valdos.²⁴ Suprantamas didiko siekis plėsti nekilnojamajį turtą kaip tik šiose vietovėse – jos buvo šalia M. Radvilos tévonijos, giminės lizdas – Kernavės, Anykščių ir Užpalių valdose.²⁵

Greičiausiai Dubingius jis išsirūpino nuosavybės teise, kadangi vėliau juos paveldėjo sūnus Jurgis Radvila. Viena įtakingiausių XVI a. pirmosios pusės LDK valdančiojo elito figūrų – Vilniaus kaštelionas ir LDK didysis etmonas minėtasis J. Radvila (apie 1480–1541 m.) paliko ryškų antspaudą Dubingių istorijoje. Jam priklauso radviliškių Dubingių komplekso kūrėjo pradininko vardas. Darbus didikas vykdė su jam įprasta energija, naudodamas visas imanomas priemones.²⁶

Paveldėta privati Dubingių valda turėjo būti nedidelė, ji nepaminėta né viename žinomame (1511–1517 m. ar 1520 m.) M. Radvilos nekilnojamojo turto dalybų registre.²⁷ Tačiau net ir nežymios valdos dalies turėjimas tapo akstinu J. Radvilai pradėti žygius nuosavybei Dubingiuose išplėsti. Tai daryti didiką galėjo skatinti kelios priežastys: bendra jo vykdoma nuosavų valdų intensyvaus (netgi agresyvaus) plėtimo politika, gera geografinė Dubingių padėtis – artumas (54 km) ne tik nuo Vilniaus, bet ir nuo tévoninio lizdo (Maišiagala–Musninkai–Upninkai–Širvintos), galimybės išplėsti ir sujungti kompleksą. Net ir XVI a. pradžioje Dubingiai nebuvvo užkampis. Pro juos ėjo du svarbūs keliai.²⁸

Šią vietovę J. Radvila gerai žinojo – 1505–1507 m. jis vietininkavo Maišiagaloje, ir tai buvo pirmosios didiko eitos pareigos. Nemaža tikimybė, kad kaip tik tuomet pavyko išplėsti radviliškuosius Dubingius. Neaišku, kokiomis sąlygomis jis tai padarė – pirko ar gavo valdovo dovanojimą, o gal pasinaudojęs vietininkavimu tiesiog „privatizavo“ valdą. Juk šitaip didikas pasielgė su kitomis valdomis vėliau. 1517–1520 m. J. Radvila, Žygimantui Senajam paskolinęs arti 7000 kapų grašių ir tapęs stambiu karaliaus valdų, tokiu kaip Maišiagala ir Gardinas, seniūnu, nevengė valdovo žemę prijungti prie privačių. 1524–1533 m. karalienei Bonai vykdant bajorų žemévaldos teisių reviziją, dalį nusavintų valdų, nors anaipolt ne visas, J. Radvilai teko gražinti.²⁹ 1533 m. Maišagalos bajorijos teisių revizijos metu paaiškėjo, kad didikas neteisėtai pasisavino Maišagalos dvaro tarnybų, savavaliskai tuščioje žemėje pastatė dvarą, padarė kitų nusisęžimų. Tačiau dėl karo su Maskva prieš tuometinį LDK didžių etmoną nebuvo imtasi jokių priemonių. Matyt, kažkas panašaus nutiko ir su „privatizuota“ Dubingių valsčiaus dalimi.

Apie 1508–1510 m. šaltiniuose didikas aiškiai įvardijamas kaip vidutinio dydžio Dubingių valdos savininkas. Žygimanto Senojo paliepimu į Lietuvos Metriką apie 1510 m. įrašytas sąrašas tarnybų, kurias kartu su Dubingiais tuometinis valdos laikytojas kunigaikštis G. Pronskis ir jo vietininkas Alekna perdarė J. Radvilai tévoninėmis teisėmis. Didikui nuosavybės teise priklausė iš viso 72 tarnybos: 52 valstiečių (tarp jų prievaizdas Jokūbas, dešimtininkas Steponas ir kt.), 9 bajorų keliuočių ir 11 bajorų (6 neturėjo valdų) tarnybos.³⁰ Nors sąraše nenurodyta, tiketina, kad J. Radvilai jau priklausė miestelio gyventojai. Po truputį jis valdą didino. Pagal 1528–1530 m. didiko dvarų sąrašą Dubingių dvare tarnavo jau 60 priklausomų valstiečių, 9 bajorai, 10 keliuočių ir apie 180 miestiečių (37 namai). Taigi iš viso Dubingiu dvarui priklausė apie 195 dūmų.³¹

Struktūriškai dvaras XVI a. pirmojoje pusėje berods išliko toks pat, kaip ir XV a.: saloje stovėjo mūriniai rūmai ir medinė bažnyčia. Konkretesniu duomenų apie jų išvaizdą, būklę ir pan. neišliko. Aišku viena: didikas Dubingius traktavo kaip savo rezidenciją, čia ne kartą lankėsi su šeima. Anot Biržų–Dubingių šakos Radvilų kliento, poeto Saliamono Risinskio, Dubingiuose gimė J. Radvilos sūnus Mikalojus, pramintas Ruduoju.³² Žinomi dar du J. Radvilos apsilankymai vietovėje 1531 m. birželio 28 d. ir 1533 m. gruodžio 1 d.³³ Atvykti turėjo versti ne tik privatūs, bet ir viešieji interesai. 1517 m. kovo 31 d. didikas buvo paskirtas likusio karališkojo Dubingių valsčiaus vietininku ir šias pareigas ėjo iki mirties.

Dubingiuose J. Radvila sprendė įvairias savų ir valsčiaus bajorų žemévaldos problemas. Antai 1533 m. jis turėjo užtikrinti valdovo duotį Dubingiuose bajorui Grigui Mikolajevičiui. Tais pačiais metais savo bajoro Vaitiekauš Andrušovičiaus prašymu šiam davė tuščią Lipeikovičiaus Žemiškių žemę. Teko spręsti savų dubingiečių bajorų ginčus: 1535 m. Juchnos Mecovičiaus, V. Andrušovičiaus ir Jankos Michailovičiaus skundą dėl bajoro Mlekaus, užėmusio jų tévonines žemes. Didikas, pasitelkęs dvariskius ir gavęs iš Mlekaus jo teises įrodančius raštus, bylą išsprendė pastarojo naudai.³⁴

Ankstyviausias žinomas J. Radvilos pagalbininkas valdoje – jo ilgametis klientas Jonas Kostiuška (mirė apie 1553 m.), vietininkavęs jo Dubingių valdoje ketvirtajame dešimtmetyje.³⁵ J. Kostiuška buvo ypatingas J. Radvilos patikėtinis: 1522 m. jis – didiko Žiupronių valdos pareigūnas, 1524 m. tvarkė Indūros valdą, o J. Radvilai tapus Gardino seniūnu (1514–1533 m.), paskirtas jo vietininku. Nuo 1534 m. kliento veikla prasidėjo Dubingiuose. Tokią funkciją patikėjimas išskirtiniam savo klientui rodo ir išskirtinį didiko požiūrį į valdą. Be to, čia J. Kostiuška turėjo interesų – jo žmonos Onos Kozlovnos tėvonija buvo gretimose Giedraičių žemėse. Iš jas ne kartą žygius rengė Dubingių vietininkas, užpuldinėdamas kaimynų valdas ir didindamas savo nuosavybę.³⁶

Negausūs XVI a. pirmosios pusės šaltiniai leidžia neabejoti, kad Dubingiai J. Radvilai anaiptol nebuvu atsiskirtinai įgyta valda. Didiko vizijoje jie turėjoapti giminės rezidencija. Gerokai pakoregavę „rezidencinį“ Dubingių projektą toliau vykdė J. Radvilos sūnus ir anūkai.

Dubingių tapimas kunigaikštyste.

Radvilų titulo peripetijos

Nuo Vytauto laikų aktyviai politiniame gyvenime dalyvavusi Radvilų giminė XVI a. antrojoje pusėje tvirtai stovėjo ant aukščiausių LDK valdžios pakopų. Pradžioje jie siekė patekti į elitą: valdovo dėka gautos aukštesnės pareigos, visais įmanomais būdais didintas nekilnojamasis turtas, per vedybinius ryšius giminiuotasi tik su elito nariais. XVI a. patekė į uždarą LDK magnatų grupę, valdę vienas stambiausią valdą, besiformuojančią į latifundijas, gal dar ne tokie žinomi, bet jau girdėti Vidurio ir Rytų Europoje, XVI a. antrojoje pusėje didikai galėjo sau leisti vykdyti „aristokratinę strategiją“. Tėsdami jų padėtį atitinkantį gyvenimo būdą – nekilnojamoją turto kaupimas, išlaidos, užtikrinusios ir demonstravusios dominuojančią padėtį valstybėje – jie ēmė rūpintis elitiškumo įtvirtinimu – titulai, garbės vardai, aukščiausio lygio vaikų išsilavinimas, giminės šlovės ir galios įprasminimas, pvz., užsakomoji proginių literatūra ir pan.

Ypatingas dėmesys šioje strategijoje buvo skiriamas rezidencijoms su specialia jų infrastruktūra: dvaro centru (rūmai) ir privalomais atributais – bažnyčia su giminės kapaviete, iždine su archyvu ar biblioteka ir pan. Kaip minėta, J. Radvila Dubingius matė kaip vieną svarbiausių savo rezidencijų, tačiau dar neturėjo aristokratinės strategijos užmojų. Jo sūnus Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.) ēmėsi vykdyti savitą rezidencinį Dubingių projekta. Svarbiausia, kas buvo padaryta jo laikais, – pakeista valdos padėtis, ji tapo kunigaikštyste. Kadangi Radvilos titulatūroje vienas iš sandų yra Dubingiai, verta kiek atidžiau panagrinėti didiko titulo atsradimo peripetijas.

1541 m. paveldėjęs Dubingius, Vilniaus kaštelionaitis iš pradžių jų nesiejo su tituliniu giminės šakos įvardijimu. Tiesa, jis kartu su pusbroliu bendravardžiu Mikalojumi Radvila Juoduoju įsitrukė į XVI a. pradžioje LDK elite kilusį „titulų vajų“. Žygimantą Senają lydėjusi Lietuvos diduomenė pasiūlymų gauti grafų ir kunigaikščių titulų

sulaukė 1515 m. Vienos kongrese. Pirmasis pasinaudojės tokia galimybe buvo Radvilų giminės atstovas, Rudojo dėdė, LDK kancleris ir Vilniaus vaivada Mikalojus Radvila (apie 1470–1521 m.) – 1518 m. jis gavo kunigaikščio titulą. Vėliau 1529 m. iš popiežiaus Klemenso VII, o 1530 m. iš Šventosios Romos imperatoriaus „grafo iš mūrinų Geranainių“ diplomą mažiausiai už 100 raudonųjų auksinų nusipirkio tuometinis Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Albertas Goštautas.³⁷

Jaunieji Radvilos, tiek Rudasis, tiek Juodasis, siekdamai ne tik patvirtinti savo socialinį identitetą su diduomene, bet ir išsiskirti iš jos, tačiau neturėdami paveldimų titulų, ketvirtajame dešimtmetyje ēmė vadintis „Radvilomis iš Musninkų“ arba „Musninkų ponais“. Taip neabejotinai buvo nurodoma sena tėvoninė kilmė, patvirtinant tėvonijos ir giminės ryšį. Jų senelis, jau minėtas M. Radvila, taip pat save titulavo „Radvila iš Musninkų“ arba „Radvila iš Upninkų“, iš tėvoninio lizdo arealo Maišiagala–Musninkai–Upninkai–Širvintos pasirinkdamas vieną valdą. Kartu ši titulatūra išskyriė jaunuosius Radvilas iš kitos XVI a. vidurio bajorijos, nes tuomet ne tiek daug netgi bajorijos elito narių save įvardydavo pagal kilmės formulę *a. de.*

Po slaptų Barboros Radvilaitės vedybų su Žygimantu Augustu 1547 m. liepą, atsiradus galimybėms, pusbroliams kilo mintis sustiprinti giminės pozicijas ir autoritetą kunigaikštiskais titulais. Idėjos autorius greičiausiai buvo Radvila Juodasis, tačiau neabejotinai ją žinojo ir palaikė Žygimantas Augustas. Kaip jau minėta, kunigaikštiskas titulas nebuvu naujiena Radvilų giminėje. 1518 m. vasario 25 d. Rudojo dėdė Vilniaus vaivada ir LDK kancleris Mikalojus Radvila iš Šventosios Romos imperatoriaus Maksimilijono I gavo Goniondzo ir Medilo kunigaikščio titulą. Tačiau jau kitoje kartoje ši Radvilų giminės šaka užgeso: iš trijų Mikalojaus sūnų – Stanislovas mirė bevaikis, Mikalojus, būdamas Žemaitijos vyskupas, palikuonių oficialiai negalėjo susilaukti, o Jonas turėjo tris dukras. Taigi neoficialiai M. Radvilos sūnėnai Juodasis ir Rudasis siekė perimti jų giminėje turėtą kunigaikštiską titulą.

Įgyvendinti sumanytą pavyko netrukus. 1547 m. rudenį valdovas Radvilai Juodajam patikėjo diplomatinę misiją – pasiuntinybę pas Čekijos karalių Ferdinandą I dėl prieš dvejus metus mirusios Žygimanto Augusto žmonos Elžbietos Habsburgaitės išrangos grąžinimo. Kelionėje į Vieną, kur tikėjosi rasti iš Prahos atvykusį Ferdinandą I, didikas vežesi užtariamuosius raštus dviem monarchams: Ferdinandui I ir Šventosios Romos imperatoriui Karoliui V, kurį turėjės Žygimanto Augusto vardu pasveikinti su neseniai pasiekta karine pergale. Lapkričio viduryje atlikęs valdovo patikėtą misiją ir pasiekęs kompromisą derybose dėl išrangos grąžinimo, kaip raše laiške Lenkijos etmonui Janui Tarnowskiui, ēmė tvarkyti savo ir bičiulių reikalus. Karolio V pasveikinimas iš tiesų buvo pretekstas išsirūpinti kunigaikščių titulus sau, broliui Jonui ir pusbroliui. Kartu grafo titulo prašyta J. Tarnowskui. Ši misija buvo ne mažiau sėkminga – 1547 m. gruodžio 10 d. Karolis V patvirtino kunigaikštiskus titulus Radviloms.

Formaliai „už nuopelnus kovose su schizmatikais ir totoriais“ Barboros Radvilaitės brolis gavo Biržų ir

0 1 2 3 4 5 CM

2. XVI a. koklis su Radvilų herbu, rastas Dubingių piliavietėje (iš Pilių tyrimų centro „Lietuvos pilys“ archeologinių kasinėjimų medžiagos). Vytauto Abramausko nuotrauka.

A sixteenth century stove tile with the Radvila coat-of-arms that was found at the Dubingiai castle site (from excavation material from the Castle Research Centre 'Lietuvos Pilys'). Photograph by Vytautas Abramauskas.

Dubingių, o jo pusbroliai Mikalojus ir Jonas – Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščių diplomus. Po keturių dienų titulus patvirtino karalius Ferdinandas I.³⁸ Nežinia, kiek kainavo naujų kunigaikščių diplomai, bet jie greičiausiai smarkiai palengvino Radvilų ir kažkiek Žygimanto Augusto pinigines. Ne veltui 1548 m. pasirodžiusiuose paskviliuose buvo ne tik išjuokiami neseniai gauti kunigaikščių titulai, jų herbe vaizduojamas „neaišku iš kur atskrides, keistu plunksnu, geltonu nagu“ erelis (Mikołaj Rej), bet ir teigama, kad titulus gavo „ne už kokius nors didelius darbus, bet už didelius pinigus“ (Andrzej Trzeciecki)³⁹. Nepaisant pajuokų, titulų jau niekas negalėjo atimti. O Radvilai Rudajam tapus kunigaikščiu, pasikeitė ir Dubingių statusas: nuo 1547 m. jie, kaip ir Biržai, tapo kunigaikštyste.

Radvilų herbo, patvirtinto 1547 m., aprašymas

Auksiniame fone juodas erelis išskėstais sparnais, praviru snapu, kojos auksinės ir raudonos liežuvis. Erelio

krūtinės viduryje skydas, padalytas į 4 dalis (laukus), kryžiaus formos: I mėlyname lauke trys juodi trimitai auksiniais apkaustais, sujungti 2,1 pūstukais (Trimitų herbas); II raudoname lauke auksinė pasaga, ant kurios viršaus kryžius, pasagos grifuose įkaltos vynys; III raudoname lauke dvi rudos stačios žuvys galvomis į viršų; IV mėlyname lauke tarp auksinio pusmėnulio galų žvaigždė su šešiais spinduliais.

Virš skydo trys šalmai su brangakmeniais karūnose: I – juodas erelis su auksine karūna, II – auksinis pusiau liūtas su auksine karūna ir III – auksinis pusiau grifas su auksine karūna. Visi papuošimai juodi, išpuošti auksu.⁴⁰ (2 pav.)

Ne iš karto, o tik po metų, 1549 m. sausio 25 d., Žygimantas Augustas patvirtino Radvilų titulus. Delsta greičiausiai dėl įtampos, tvyrojusios po karališkųjų vedybų ir vis dar tebekovojant dėl jų pripažinimo. Taip pat ne iš karto abu didikai ryžosi tituluotis kunigaikščiais.

I lentelė. Mikalojaus Radvilos Rudojo tėvoninės kilmės ir kunigaikštiška titulatūra 1546–1550 m. korespondencijoje

Data	Vieta	Siuntėjas	Titulatūra	Listy polskie XVI wieku, t. 2 (p.)
1548-11-30	Petrakavas	Radomo kaštelionas G. Tarla	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi z Muśnik [...]	243
1549-02-11	Korčinas	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi z Muśnik [...]	264
1549-02-17	Krokuva	Tarnautojas St. Pieniążekas	[...] Domino Nicolao Radziwił a Musniki [...]	265
1549-02-18, 21	Krokuva	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi z Muśnik [...]	269, 270
1549-02-27	Nepolomicai	S. Maciejowskis, dvaro maršalka	[...] Domino Nicolao Radziwił de Muśniki [...]	271
1549-03-15	Krokuva	S. Maciejowskis, dvaro maršalka	[...] Domino Nicolao Radziwił de Muśniki [...]	275
1549-04-20, [05-01]	Krokuva	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi, [...] Księżeciu w Dubinkach [...]	281, 283
1549-05-01	Krokuva	Žygimantas Augustas	[...] Nicolao Radziwił, Duc in Dubinki et Bierze [...]	284
1549-05-04, 06-10	Krokuva	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi s Muśnik [...]	285, 293
1549-06-13	Krokuva	S. Maciejowskis, dvaro maršalka	[...] Domino Nicolao Ra[dzi]wił de Muśniki [...]	294
1549-06-16	Krokuva	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi s Muśnik [...]	296
1549-07-04	Krokuva	Radvila Juodasis	[...] Domino Nicolao Radziwił, Duc in Dubinki et Birže [...]	302
1549-07-05	Krokuva	Žygimantas Augustas	Illustri Magnifico Nicolao Radziwił, [...] Duc in Dubinki	304
1549-07-08, 20, 27	Krokuva	Radvila Juodasis	[...] Domino Nicolao Radziwił, Duc in Du[binki] et Birže [...]	306, 307, 309
1549-07-22	Krokuva	Žygimantas Augustas	Illustri Magnifico Nicolao Radziwił, in Dubinki Duc [...]	308
1549-09-11	Nepolomicai	Žygimantas Augustas	Illustri Magnifico Nicolao Radziwił, Duc in Dubinki [...]	326
1549-10-01, 23, 12, 13	Krokuva	Žygimantas Augustas	Illustri Magnifico Nicolao Radziwił, Duc in Dubinki [...]	329, 332, 334, 340
1549-11-10	Nepolomicai	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi s Muśnik [...]	337
1550-05-01	Krokuva	Barbora Radvilaitė	Wielmożnemu Panu Mikołajowi Radziwiłowi s Muśnik [...]	369
1550-05-10	Brestas	Radvila Juodasis	[...] Domino Nicolao Radziwił, Duc in Dubinki et Birže [...]	371
1550-07-12, 28	Petrakavas	Radvila Juodasis	[...] Domino Nicolao Radziwił, [Duci in] Dubinki et Birže	377, 379

Peržiūrėjus 1548–1550 m., tai yra keleri metai po kunigaikštiko titulo gavimo, šaltiniuose išlikusių Radvilos Rudojo įvardijimus, matyt, kad titulatūra vartota labai nepreciziškai. Galima išskirti mažiausiai 4 variantus: 1) dažniausiai pasitaikantys – pareigybės (LDK pataurininkis) ir turimų seniūnijų (Lydos, Bielyčios ir Vasiliškio seniūnas) įrašai; 2) bičiuliai, kartais klientai žymėdavo tik LDK

pataurininkystę; 3) artimieji, ypač sesuo ir pusbrolis, taip pat klientai prie 1 varianto pridėdavo kilminį prierašą – „Radvilai iš Musninkų“ (idomu tai, kad ši prieraš savo ranka Barbora Radvilaitė raše praėjus trejiems metams po kunigaikštiko titulo suteikimo); 4) nuo 1549 m. – pareigybė, valdomos seniūnijos ir kunigaikštika titulatūra, nors ir šiame variante būta variacijų.

Kunigaikščių titulas tiek Radviloms, tiek aplinkiniams ilgą laiką buvo neįprastas. Taip tituluoti Dubingių savininką Radvilą Rudąjį imta, ir tai ne nuolat, praėjus pusantrų metų po titulo suteikimo, nuo 1549 m. gegužės mėn., kai buvo pasiektas galutinis Barboros Radvilaitės kaip Žygimanto Augusto teisėtos žmonos pripažinimas ir gautas sutikimas jos karūnacijai. Pradžią padarė valdovo kanceliarija. Tuo pačiu metu karalienės pusbrolius Joną ir Mikalojų Juodąjį Radvilas Žygimantas Augustas taip pat ēmė tituluoti Olykos bei Nesvyžiaus kunigaikščiais. Vis dėlto nevengta iki 1550 m. Radvilą Rudąjį vadinti ne kunigaikščiu, bet „Radvila iš Musninkų“. O LDK raikytojas J. Radvila, opoziciskai nusiteikęs brolio atžvilgiu, dar ir 1551 m. ne visuomet vartojo kunigaikščio titulą: „...extra patriam suam nie uzywał tego tytułu, kiedy go intus uzywać nie śmie“.⁴¹

Sudėtinga atsakyti į klausimą, kodėl titulatūroje Radvila Rudasis pasirinko Biržų ir Dubingių vietovardžius. Tikriausiai būta kelių, gal ir daugiau priežasčių. Aišku viena: tos valdos buvo svarbios didikui. Tai pagrindžia Radvilos Juodojo žodžiai. 1551 m. pavasarį dalydamasis tėvonines valdas su broliu J. Radvila, Juodasis kategoriškai atsisakė atiduoti jam Nesvyžių ir pasilikti tik Olyką. Anot didiko, jis siekė garbingai vartoti titulą su abiem valdomis: „Noriu būti Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščiu, o ne vien Olykos arba vien Nesvyžiaus (*Wolę być dux in Olyka et Nieświz, niżli a Olyka abo a Nieświz*).“⁴² Be to, kad Biržai ir Dubingiai buvo pagrindinės tėvoninės Radvilos Rudojo valdos, Biržai titulatūroje galbūt pasirinkti dar ir dėl jų artumo nuo Livonijos.⁴³ Tuo tarpu Dubingių dvaras, tuo metu pagal dydį antras jo formuojamame valdų komplekse, buvo arčiausiai tėvoninio lizdo ir LDK sostinės, čia stovėjo gana gerai išsilaikęs dar XV a. vidurio mūrinis dvaras. Kažkiek gal suveikė ir emocijos: galbūt, anot jau minėtos S. Risinskio versijos, didikas gimė Dubingiuose, čia kartu su seserimis, ko gero, praleido ankstyvą vaikystę. Dvare didikas rezidavo titulo gavimo metu: nuo 1547 m. lapkričio 19 d. iki 1548 m. balandžio 14 d., apsilankė dar ir tu pačių metų gegužę. Pačiam didikui iš pradžių artimesnis titulatūroje buvo Dubingių, o ne Biržų sandas. Bent jau išlikusioje korespondencijoje jis kurį laiką tiesiog vadinamas vien Dubingių kunigaikščiu.

Po slaptų karališkųjų vedybų Radvila Dubingiuose globojo seserį Lietuvos didžiąjį kunigaikštienę Barborą Radvilaitę. Ji su motina, broliu ir gydytojo pareigas einančiu Stanislovu Davaina dvare gyveno penkis mėnesius. Iš čia raštyti 8 Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui.⁴⁴ Vietovė tuomet pasirinkta dėl artumo nuo Vilniaus, saugumo sumetimais, ją nuo vaikystės laikų gerai pažinojo tiek Radvila Rudasis, tiek pati Barbora. Mūrinius rūmus iš visų pusų supo vanduo, su sausuma juos jungė tik tiltas. Patekti piktavalui i juos būtų buvę sunku. Todėl, kai 1547 m. pabaigoje įgruvo rūsio priešais Barboros kambarį skliautai, Radvila Rudasis paskubėjo karalių patikinti, kad taip atsitiko tiesiog dėl tėvo pareigūnų aplaidumo ir jo paties neapsižiūréjimo. Dėl rūmų saugumo Žygimantas Augustas 1551 m. birželį Radvilos netgi prašė leisti Dubingiuose saugoti kažkokią nusikaltelę.⁴⁵

Tuometinė rūmų būklė turėjo būti patenkinama. Karalienės atvykimui Žygimanto Augusto nurodymu privalėta prideramai pasiruošti, sutvarkyti jai ir palydai skirti kambariai. Bent jau Barbora nesiskundė gyvenimo sąlygomis, ją supo nemažas jos padėtį atitinkantis dvariškių būrys, tarp kurių būta ir dvaro poetų. Nežinomas asmuo 1548 m. Dubingiuose netgi sukūrė eklogą, adresuotą Radvilai Rudajam. Alegoriame kūrinyje dialogo forma vaizduojamas valstietiškai apsirengęs didikas, nenuilstamai triūsiantis sode per šaltį ir vėją. Autorius Radvilą vaizduoja kaip pagrindinį giminės šlovės kūrėją, ypač besirūpinančių vienu medžiu sode – pateikiama aiški užuomina į sesers vedybas.⁴⁶

Kas kita, kad Dubingių laikotarpis Barborai Radvilaitėi nebuvo džiaugsmingas: kamavo nežinia dėl ateities, vyro jausmų jai. Slegiama susidariusios padėties ji tapo labai religinga, kasdien lankėsi Dubingių bažnyčioje, keldavosi valandą ar net ir tris prieš aušrą, pati dalijo išmalda vargšams. Anot Stanislovo Davainos, beveik priėmė bernardinų regulą, rengesi taip vargingai, kad apranga nebuvo verta net kapos grašių. Reikia manyti, jog vaizdinga S. Davainos frazeologija, prašymas karaliui išlaisvinti iš sunkios Dubingių, tapusių „kaulu gerklėje“, nelaisvės, tuomet tiek pat atspindėjo ir Barboros norus.⁴⁷ 1548 m. balandžio viduryje Radvilaitė išvyko į Vilnių ir daugiau į Dubingius nebesugrižo.

Vėlesnis Radvilos Rudojo santykis su Dubingių kunigaikštyste tampa kiek neaiškus. Po sesers mirties 1551 m. didikas primiršta kunigaikštyste tapusią valdą. Radvilos itinerariumas, netiksliai duomenimis, su išimtimi per 1569 m. Velykas⁴⁸, nefiksuoja jo apsilankymų joje. Nors tai, kad didikas išmanė valdos reikalus, bylotų kad ir apie retas didiko viešnages – dėl kancleriavimo, etmonavimo, kitų pareigų Radvila pagrindinius dvarus lankydayo bent kartą per metus. Panašiai galėjo būti ir su Dubingiais. Tačiau atrodo, kad kunigaikštystė ima prarasti vienos svarbiausią Biržų–Dubingių šakos Radvilų rezidencines perspektyvas.

Taip pat nėra duomenų apie kokius nors kiekybinius pokyčius valdoje. Radvila neskyrė didesnį investicijų komplekso plėtrai, aplink nepirko naujų žemių, neatrodė, kad būtų émėsis rūmų rekonstrukcijos. Jo laikais Dubingių kunigaikštystė liko kiek didesne nei vidutinio dydžio valda. Vidutinių didikų valdų dydis buvo apie 100 valakų, tuo tarpu Dubingiams priklausė apie 150 valakų. Dydžiuje prilygo kitoms Radvilos valdoms, pvz., Dokudovo, Doliatičių, Lapenicos ir Medilo. Valdoje dažnai keitėsi pareigūnai. Ankstyviausią po J. Kostiuškos Dubingiuose vietininkavusį pareigūną – Svidlicą (minimas nuo 1546 m.) 1550 m. pakeitė Radvilos klientas Matisas Pajevskis. 1555 m. sidabrinę iš valdos jau rinko Piotras Mostvila, o 1557 m. Dubingiuose vietininkavo Baltramiejus Tomasovičius. Šaltiniuose taip pat nurodomas jo padėjėjas Jurgis Čechovičius.

Septintajame dešimtmetyje valdą didikas kuriam laikui dalimis ēmė įkeitinėti savo klientams. 1565 m. Dubingius laikė ilgametis Radvilos iždininkas, Dainaravo ir Smaliavičių vietininkas Jurgis Galaunė, po kurio laiko juos perėmė didikas tarnaautojas Iržikas Smolskis. 1574 m.

už 150 kapų grašių skolą Radvila Rudasis dalį valdos ikeitė Vilniaus vietininkui Jonui Abramavičiui. Vélesni valdos dalies nuomininkai – Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčios pamokslininkas Stanislovas Sudrovijus ir Andrius Gožkovskis.⁴⁹

Nors ir neplečiamama, netgi dalimis ikeitinėjama, Dubingių kunigaikštystė antrajoje Radvilos Rudojo gyvenimo pusėje rado specifinę nišą. Didikas siekė valdos centrą paversti pagrindine savo šakos kapaviete. Pradžia padaryta apie 1564–1565 m. Radvilai Rudajam perėjus į evangelikų reformatų tikėjimą. Nors jis ir neturėjo patronato teisės, savo valdoje veikiančioje Dubingių katalikų bažnyčioje pakeitė tikėjimą. Pasikeitus bažnyčios konfesijai, jos rūsiuose nuspresta išrengti šeimos kapavietę.

Vienas pirmųjų Dubingių reformatų bažnyčioje 1577 m. buvo palaidotas Radvilos dvejų metukų anūkas Mikalojus (1575–1577 m.). Iki 1590 m. bažnyčia amžinojo poilsio vieta tapo dar trims Biržų–Dubingių šakos atstovams: Rudojo marčiai Anai Sobkovnai (?–1578 m.); vyriausiajam sūnui, Naugarduko vaivadai Mikalojui (apie 1546–1589 m.) ir pačiam Rudajam, palaidotam Dubingiuose 1588 m. XVII a. pradžioje bažnyčioje buvo palaidotas Rudojo anūkas, Vilniaus kaštelionas Jonušas (1579–1620 m.).⁵⁰ Pasak istorinės tradicijos, čia XVII a. pradžioje perkelti Radvilos Juodojo ir jo žmonos Elžbietos Šidloveckos palaikai. 1621 m. LDK lauko etmonas Kristupas Radvila sudarė sutartį su karaliaus akmentašiu Jonu Pilypu Valonu dėl 7 sarkofagų Dubingių bažnyčios rūsyje gulintiems giminaičių palaikams pagaminimo: „du aukščiausios rūšies karstus iš geriausio juodojo marmuro, du kitus, taip pat didesnius, iš gero raudonojo marmuro, o tris mažesnius karstus – iš geriausio baltojo marmuro“.⁵¹ Šie duomenys sutampa su kituose šaltiniuose pateiktais faktais apie septynių Radvilų palaidojimus Dubingių evangelikų bažnyčioje 1577–1626 m. O jau XVII a. vidurio bažnyčios inventoriai mini 8 bažnyčios rūsyje laikytus karstus, kuriuose turėjo būti Radvilų palaikai.

1577–1626 m. Dubingiuose palaidoti kunigaikščiai Radvilos*

1. 1577 m. Mikalojus Radvila, Radvilos Rudojo anūkas (1575–1577 m.)
2. 1578 m. Ana Sobkovna, Kristupo Radvilos Perkūno pirmoji žmona (?–1578 m.)
3. 1588 m. Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)
4. 1590 m. Mikalojus Radvila, Rudojo sūnus (apie 1546–1589 m.)
5. 1621 m. Jonušas Radvila, Rudojo anūkas (1579–1620 m.)
6. 1627 m. Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565 m.)
7. 1627 m. Elžbieta Šidlovecka, Juodojo žmona (1533–1562 m.)

Vis dėlto Dubingiai, ne taip, kaip norėjo Radvila Rudasis, netapo visos Biržų–Dubingių šakos kapavietė. Jau didiko žmona 1588 m. ir jaunesnysis sūnus 1603 m. buvo palaidoti Valažine ir Vyžuonose, vėlesni Radvilos – Vyžuonose, Kėdainiuose, Kaidanavoje ir kitose Biržų–

Dubingių šakos Radvilų valdose. Nesugebėta sukurti tokio aristokratines aspiracijas liudijančio mauzoliejaus, kokį XVI a. pabaigoje – XIX a. sukūrė gretima – Olykos–Nesvyžiaus šaka. Vyriausiojo Radvilos Juodojo sūnus Vilniaus vaivados Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616 m.) dėka svarbiausioje jo rezidencijoje Nesvyžiuje 1587–1603 m. buvo pastatyta Kristaus Kūno bažnyčia, kurios požemiai tapo amžinojo poilsio vieta 72 šios šakos Radviloms.

Apibendrinant Radvilos Rudojo laiką Dubingių padėti, galima konstatuoti, kad iš paprastos valdos pagal rangą pakilusi iki kunigaikštystės, nepaisant savininkų pastangų valdos centre kurti giminės kapavietę, realiai ji išliko tik vidutine, jokiais parametrais tikrai kunigaikštystei neprilygstančia valda. 1541–1584 m. Dubingių raidą atspindėtų tokia schema: valda–kunigaikštystė–valda.

Valdos savininkai – Naugarduko vaivados Mikalojaus Radvilos linijos atstovai (XVI a. pabaiga – XVII a. pradžia)

Po Radvilos Rudojo mirties Dubingius paveldėjo vyriausiasis jo sūnus, Naugarduko vaivada Mikalojus, o Biržai atiteko jaunesniajam sūnui Kristupui Radvilai Perkūnui (1547/1548–1603 m.). Naugarduko vaivados linijos atstovai valdą turėjo ne tiek ir ilgai, 1584–1613 m., tai yra 29 metus. Silpnos sveikatos M. Radvila mirė 1589 m., eidamas 43-iuosius metus, ir valda perejo jo sūnui, Trakų kaštelionui Jurgui Radvilai (1578–1613 m.). Pastarojo gyvenimas buvo dar trumpesnis, truko vos 35 metus. Kaštelionas po sunkios ligos mirė Žirmūnuose ir buvo palaidotas Dokudove. Kadangi visi jo vaikai mirė ankstyvoje vaikystėje, su Jurgiu baigėsi ši Biržų–Dubingių šakos linija. Visą turtą pasidalijo artimiausi giminaičiai – dėdės Radvilos Perkūno sūnūs: Vilniaus kaštelionas Jonušas Radvila ir Vilniaus vaivada Kristupas Radvila (1585–1640 m.). (3 pav.) Bendru sutarimu Dubingiai atiteko Jonušui. Tad 1584–1620 m. Dubingių kunigaikštystė priklausė trims Radvilų giminės atstovams, ir kiekvienas iš jų paliko savitą antspaudą jos raidoje.

Rimtų ketinimų dėl Dubingių turėjo Naugarduko vaivada M. Radvila. Tiesa, apie jo veiklą išliko vos kelios žinutės, tačiau atliktų darbų vertė buvusi išties didelė. Atrodo, kad M. Radvila turėjo planą paversti Dubingius panašia į Biržus valda. Kunigaikštystė valdyti didikas gavo dar prieš tévo mirtį, apie 1581 m., o gal ir dar anksčiau. Kaip minėta, tuo metu didžioji dvaro dalis buvo ikeista. Naugarduko vaivados iniciatyva, gavus tévo pritarimą, 1583 m. didžioji Dubingių kunigaikštystės dalis buvo išpirktą iš Andriaus Gožkovskio. Tų pačių metų liepos 4 d. Vilniuje sudarytame M. Radvilos testamente pažymėta, kad išpirkimas jam kainavo 1500 kapų grašių.⁵² 1584 m. rugpjūtį, Radvilos Rudojo sūnumas dalijantis tévo valdas, jau visa kunigaikštystė buvo išpirktą⁵³. Be to, kunigaikštis valdą išplėtė: prijungta netoli miškingoje teritorijoje prie Žaugėdų ežero buvusi 18 dūmų Žaugėdų valda, taip pat berods ir stambus Baranavos valdos masyvas.

* Tikėtina, kad 1621 m. sutartyje nurodytos sarkofagų spalvos (juoda, raudona, balta) buvo skirtos šiemis Radviloms.

Neaišku, kaip dažnai Dubingiuose ar jų apylinkėse lankėsi kunigaikštis. Šiose vietovėse jis buvo 1588 m., rugsėjo 5 d. jo laiškas brolialiui rašytas iš Dubingiam priklausiusio Skrobelių kaimo.⁵⁴ Dubingius didikas pasirinko savo laidojimo vieta. Nors 1583 m. testamente to nenurodė, tokį norą galėjo išsakyti brolialiui, o gal tiesiog imta laikytis Radvilos Rudojo nubrėžtos tradicijos: 1589 m. gruodžio 18 d. Dokudove mirusio M. Radvilos palaikai kitų metų pradžioje buvo perkelti į Dubingių evangelikų bažnyčios rūsius.⁵⁵

Vos 12 metų sulaukęs M. Radvilos sūnus Jurgis 1590 m. tapo gerokai išplėstos Dubingių kunigaikštystės savininku. Tačiau iki pilnametystės vargu ar lankėsi šioje ir kitose savo valdose. Mirus tėvui, jį kartu su seserimis Zofija ir Kotryna globojo dėdė Radvila Perkūnas, savo žinion perėmęs sūnėno valdas. Dubingius administravo greičiausiai dar Naugarduko vaivados M. Radvilos paskirtas pareigūnas Piotras Malevskis. Jি savo įsakymuose, pradedant 1591 m., Radvila Perkūnas vadino „sūnėno Dubingių pareigūnu“, „ponu Malevskiu“ ir pan. Didikas išsyk kunigaikštystę įtraukė į bendrą savo valdų tinklą. Tai matyti iš kunigaikščio raštų kelionių. 1591 m. kovą Radvila pareigūnui Pavelkui paliepė jo įsakymus, rašytus „[Stanislovui] Skrobovičiui ir Krušlai, iš karto, kai tik jie pasieks, nusiųsti į Dubingius, parašius Dubingių pareigūnui, kad vieną – Skrobovičiui į Papilį, o kitą – Krušlai į Naujamiestį persiųstu“.⁵⁶

Pro Dubingių kunigaikštystę keliavo Radvilos pareigūnai, buvo siunčiami daiktai, žirgai ar šunys. 1591 m. vasarą į Dubingius turėjo būti atsiųsti kažkokie daiktai, kuriuos vėliau pareigūnams pavesta persiusti į kitą valdą, tų pačių metų kovą didikas nurodė gerai prižiūrėti gal čia auginamus ar atsiūstus Bretanės šuniukus. 1596 m. rugsėjį Malevskij didikas informavo, kad Papilio pareigūnas S. Skrobovičius į Dubingius atsius žirgus, liepta tinkamai jais pasirūpinti.⁵⁷ Dėl nedidelio atstumo nuo Vilniaus Dubingiai tapo svarbia centrinių Radvilų dvarų pirmiausia maistu, įvairiomis gėrybėmis aprūpinančia valda. Antai 1597 m. pradžioje Radvilos įsakymu iš valdos turėjo būti paruoštos dvi statinės avižų Paberžės nuomotojui, kažkokiam žydui, taip pat pristatytos gyvos žuvys į didiko tvenkinius Vilniuje.⁵⁸

1597-ieji buvo paskutiniai metai, kai Dubingių kunigaikštystę valdė J. Radvilos globėjas. Po dėdės remiamu studijų užsienyje, kur jaunasis kunigaikštis buvo išvykęs kartu su pusbroliu Jonušu, sulaukęs pilnametystės jis grįžo į Lietuvą ir 1597 m. birželio 11 d. iš Radvilos Perkūno savo žinion perėmė tėvoniją.⁵⁹ Neatrodė, kad kas iš esmės būtų pasikeitę kunigaikštystės valdyme ar pačiame dvare. Paliktas tas pats administratorius P. Malevskis, tik jau jam paliepimus siunté nebe Radvila Perkūnas, o Trakų kaštelionas J. Radvila. Antai 1599 m. didikas paliepė sutramdyti Dubingių girininką Baranovskij, užpuolusį Žemaitijos vyskupo Lakajų bajorus.⁶⁰

Néra žinių apie kokius nors struktūrinius dvaro pokyčius, čia vykdytus remontus ar ką nors panašaus. Trakų kaštelionas neabejotinai rūpinosi Dubingių evangelikų reformatų bažnyčia, o tiksliau, joje dirbančiais pamokslininkais. Pavyzdžiu, 1600 m. kreipėsi į dėdę

3. Vilniaus kašteliono Jurgio Radvilos portretas. L. Šinkūnaitė, XVII a. Radvilų portretai, Kaunas, 1993.
Portrait of Vilnius Castellan Jurgis Radvila. From L. Šinkūnaitė, XVII a. Radvilų portretai, Kaunas, 1993.

pageidaudamas, kad Sinode būtų patvirtintas jo remiamas kunigas Plotkovskis.⁶¹ 1613 m. vasarą Žirmūnuose surašytame teste mente ne Dubingių, bet Dokudovo bažnyčia minima kaip kunigaikščio laidojimo vieta.⁶² Apskritai neaišku, kiek kartų pats didikas lankėsi Dubingiuose, turima jo korespondencija nefiksuoja tokią apsilankymų. Sprendžiant iš laišku nuorodu, daugiausia laiko J. Radvila praleido Žiupronyse, Seirijuose, Bielicoje, o ypač Dokudove.⁶³ Visa tai neabejotinai neigiamai veikė kunigaikštystės raidą, neskatino intensyvesnės plėtotės. Pvz., kai gretimai linijai priklauso Biržai nuo 1589 m. ēmė skaičiuoti magdeburginio miesto istoriją, tai pretendavę į miestelį Dubingiai negavo net prekymečio privilegijos. Praėjus šimtmeciui nuo pirmo tiksliesnio skaičiavimo, miestelyje sumažėjo 17 šeimų: nuo 37 (1528–1530 m.) iki apie 20 (1634 m.). Kunigaikštystė, kurioje nebuvo né vieno miesto? Kiek paradoksaliai nederėjo kunigaikštystės statusas su realia valdos būkle. Vis dėlto 1613 m. LDK žemėlapyje Dubingiai pavaizduoti panašiai kaip ir Biržai – su valdai priklausančia kunigaikštinka kepure. Taip pat aiškiai išsiskiria bažnyčios siluetas, pažymėtas ir miestelis.

Dubingių kunigaikštystė 1613–1640 m.

1612 m. liepos 25 d. sirgdamas ir nebeturėdamas palikuonių Trakų kaštelionas J. Radvila „Dubingių kunigaikštystę su Žaugėdų palivarku“ ir visais kitais

priklausiniais paliko pusbroliams, Radvilos Perkūno sūnumi Jonušui ir Kristupui.⁶⁴ Po kunigaikščio laidotuvių 1613 m. kovo 9 d. Vilniaus vaivadaičiai pasidalijo jo valdas. Dubingiai, dalybų akte vadinami ne kunigaikštyste, o tik „valda“, teko vyresniajam broliui – Jonušui. Kadangi nekilnojamojo turto gavo mažiau, Kristupui teko primokėti 12 000 auksinų. Greičiausiai iš tu pinigų J. Radvila padengė pusbrolio dubingietišką įsiskolinimą – 400 kapų grašių Dubingių dvaro tarnams.⁶⁵ Tai dar kartą patvirtina, kad kunigaikštystės reikalus Trakų kaštelionas buvo gerokai apleidės.

Formaliai Dubingių kunigaikštystė priklausė Jonušui, tačiau dėl dažnų jo kelionių į Europą valdą administruavo K. Radvila. Tų pačių 1613 m. vasarą šis didikas buvo gavęs visus pagrindinius Dubingių dokumentus.⁶⁶ I jį, o ne į LDK pataurininkę kreipdavosi vietas bajorai įvairiais žemės nuosavybės klausimais, dėl ginčų su kaimynais ir pan. Antai 1617 m. K. Radvila užtarė Dubingių žemionę našlę Krasnovecką byloje dėl jos žemių prijungimo prie Vilniaus kapitulos valdos.⁶⁷ Daugiau Berlyne, Torgau ir kituose Europos miestuose negu Lietuvoje gyvenančiam J. Radvilai kunigaikštystės reikalai taip pat rūpėjo. Svarbu buvo ne vien iš valdos gaunamos pajamos, kunigaikštis investavo Dubingiuose, siekė paversti juos viena svarbesniu savo rezidencijų. Galbūt net bandė atstatyti apgriuvusius rūmus – po jo mirties 1623 m. instrukcijoje pažymėtos išlaidos, skirtos „statyboms Slucke ir Dubingiuose“.⁶⁸

Svariausias J. Radvilos indėlis – mūrinės vienabokštės renesansinės evangelikų bažnyčios Dubingių dvarvietėje pastatymas. Anot S. Risinskio, ją „pats iš naujo prabangiai perstatė ir išpuošė“.⁶⁹ Nežinoma tiksliai, nei kada vyko statybos, nei kas konkretiai jas vykdė. Dubingiuose iškielės kulto statinys turėjo būti panašus į maždaug tuo pat laiku per vienerius metus pastatyta Kaidanavos evangelikų reformatų bažnyčią. (4 pav.) 1611 m. J. Radvila pasiraše sutartį su architektu, mūrininku ir dailide Wilhelmu Polliu, turėjusiu išmūryti vienabokštę Kaidanavos bažnyčią. Toks statinys buvo būdingas nuo XVI a. vidurio įvairiomis konfesijomis ir plito visame Baltijos regione: aukštas skardintas bokštas su paausuota vėtrunge ir kryžiumi.⁷⁰

Pagal paskutinę valią didikas norėjo būti palaidotas, jo žodžiais tariant, „mūsų Radvilų kunigaikštystėje, Dubingiuose, kur mūrinė evangelikų bažnyčia mano pastatyta, rūsyje, prie mano protėvių kūnų“⁷¹ J. Radvila mirė 1620 m. lapkričio 6 ar 7 d. Prūsijoje, Čarline, palaikai 1621 m. vasario 16 d. atvežti į Vilnių, o netrukus perkelti į naujaą Dubingių bažnyčią.⁷² Po jo mirties 1623 m. liepą K. Radvilos įsakymu dvariškis Stanislovas Cieselskis surašė Dubingių iždinės inventorių. I ją iš Vilniaus buvo perkelti įvairūs Vilniaus kašteliono daiktai, pradedant ginklais, baigiant kunigaikščio apranga.⁷³ O Dubingiai atiteko vieninteliam J. Radvilos sūnui, būsimajam LDK arklidininkui, o tuomet dar vos 7 mėnesių kūdikiui Boguslovui Radvilai (1620–1669 m.).

4. Kaidanavos evangelikų reformatų bažnyčios piešinys. Napoleonas Orda. 1876. V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kepėžinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai, VDA, 2006, il. 240.
A drawing of Kaidanava Evangelical Reformed Church. Napoleonas Orda. 1876. From V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kepėžinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai, VDA, 2006, ill. 240.

5. Dubingių piliavietės piešinys. Napoleonas Orda. 1876. V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kapežinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai, VDA, 2006, il. 100.

A drawing of the Dubingiai castle site. Napoleonas Orda. 1876. From V. Levandauskas, R. Vaičekonytė-Kapežinskienė, Napoleonas Orda. Senosios Lietuvos architektūros peizažai, VDA, 2006, ill. 100.

Naujasis mažametis valdos savininkas Boguslovas ankstyvąja vaikystę praleido Karaliaučiuje, globojamas motinos Elžbietos Zofijos iš Hohencolernų. Jo nekilnojamajį turtą administravo dėdė, tuometinis LDK lauko etmonas K. Radvila. Oficialiai valdytojas buvo iki sūnėno pilnametystės, o praktiškai, sūnėnu reziduoojant užsienyje, Dubingius administravo iki pat mirties 1640 m. Dubingių istorijoje tai buvo antras kartas, kai valda priklausė mažamečiam Radvilai, o realiai ją valdė giminaitis (5 pav.).

Didesnių pokyčių 1620–1640 m. Dubingių kunigaikštystėje berods neįvyko. Jau ir anksčiau tikresnis jos šeimininkas buvo lauko etmonas nei jos savininkas Vilniaus kaštelionas. Biržų–Dubingių kunigaikštis K. Radvila, kaip minėta, nuo 1613 m. rūpinosi kunigaikštyste, neapleido šių reikalų ir tapes sūnėno globėju, neretai čia lankėsi (6 pav.). K. Radvilos itinerariume Dubingiai ilgiau pažymėti 1625 m. rugpjūti. Dvaro reikšmė tuomet padidėjo dėl karinių veiksmų Livonijos pasienyje. 1625 m. birželio 30 d. prasidėjus švedų invazijai, vienu puolimu buvo paimta visa Dauguvos linija, grėsmingai priartėta prie svarbiausios K. Radvilos rezidencijos – Biržų. Vasaros pabaigoje didikas Dubingiuose greičiausiai buvo numatęs aptarti būrių iš įvairių pavietų krašto gynybai rinkimą. Apie tikimybę kunigaikščiui vykti į Dubingius ir pašauktinių iš Ukmurgės, Upytės ir Kauno pavietų bei Žemaitijos rinkimą tų metų rugpjūčio 3 d. rašė Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius.⁷⁴ K. Radvila Dubingius pasiekė rugpjūčio 24 d., į

valdą „dėl blogų kelių atbildėjo tik vakar naktį“, anksčiau atvykti nepavyko, nes teko aplenkti užsikrėtusias maru vietoves. Pasak lauko etmono, „pavargo ne tik jis, bet ir arkliai“⁷⁵. Čia išbuvo mažiausiai iki mėnesio pabaigos – rugpjūčio 30 d. nurodymus iš Dubingių pasiuntė savo tarnautojui Skrobovičiui.⁷⁶ Dvare nuo maro epidemijos 1626 m. pradžioje slėpėsi jo sūnus Jonušas.⁷⁷

Vietovė buvo pažįstama ir kitiems lauko etmono šeimos nariams. Berods 1625 m. vasarą K. Radvila dvare viešėjo kartu su žmona O. Kiškaite-Radviliene. Tų metų rugsėjį dvare dar buvo likusios kunigaikštienės dvariškės, kurias didiko tarnautojas Mikalojus Dambrovskis,

6. Dubingių kunigaikštystė 1613 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapyje.

The Duchy of Dubingiai in a 1613 map of the Grand Duchy of Lithuania.

sulaukės pastočių iš Vyžuonų ir Alantos, turėjo išsiuisti iš Dubingių.⁷⁸ Prieš pat didiko mirtį 1640 m. rugpjūtį dvare ruoštasi sutikti kunigaikštinę. K. Radvila dvariskui Veličkai rugpjūčio 12 d. įsakė į Dubingius pristatyti sviesto, sūrių, vištų, žąsų, kiaušinių ir kt. maisto produktų atvykstančiai kunigaikštiei. Nurodymas buvo įvykdytas, jau po dviejų dienų tarnautojas Adomas Modževskis siuntė sąrašą į dvarą tuomet nusiųstę produktų (*legumin*).

1640 m. rugpjūčio 14 d. į Dubingių dvarą atsiųstų maisto produktų sąrašas⁷⁹:

Miltai, pikliuoti, 1 statinė,
Miltai, 1 statinė,
Miltai, kvietiniai, pikliuoti, ketvirtis statinės,
Jautis 1,
Sviesto statinaitė,
Sūrių 10,
Kumpiai 2,
Kruopos, miežinės skaldytos, 1 dubuo,
Kruopos, grilių, 1 dubuo,
Acto 16 gorčių,
Midaus, žalio, 1 gorčius,
Alaus, kvietinio, 1 statinė,
Alaus 3 statinės,
Žvakiu, vaškinių, 10,
Žvakiu, lajinių, 1 kapa.

Kaip ir anksčiau, po brolio mirties Dubingių kunigaikštystę perėmės lauko etmonas asmeniškai rūpinosi valdos reikalais. Jam teko nagrinėti įvairius ginčus dėl bajorų žemų, valdos ribų ir pan. Antai 1627 m. didiko svainis Mikalojus Kiška prašė priimti Ukmurgės raštininką ir išspręsti jo Dubingių valdos, kurių užgrobė Radvilos pareigūnas, problemą.⁸⁰ Sprendžiant iš ankstyviausių XVII a. pirmosios pusės inventorių, didikas pasirūpino ežero saloje stovėjusių dvaro pastatų renovacija, pastatė kai kuriuos naujus ūkinius statinius (medinių namų, galbūt naujų nedidelį mūrnamį ir pan.). Vienas svarbesnių jo atliktų darbų – giminės kapavietės Dubingių evangelikų bažnyčioje pertvarkymas. Po brolio Jonušo laidotuviių 1621 m. kovo 4 d. K. Radvila parengė dvi sutartis su aukščiausio rango Vilniaus meistrais, jau minėtu Jonu Pilypu Valonu ir mūrininku Henriku Handle, turėjusiais atnaujinti ir pertvarkyti Dubingių bažnyčios rūsius ir jų vietoje pastatyti marmuro sarkofagus 7 čia palaidotiems Radviloms. Sarkofagai įkainoti 3000 auksinų. Buvo sukurtas J. Radvilos marmuro antkapis, kurį 1627 m. karališkasis statybininkas Wilhelmus turėjo atgabenti į Dubingius.⁸¹

Kasdienius, einamuosius reikalus nagrinėjo didiko paskirti pareigūnai. Svarbiausias – Dubingių kunigaikštystės administratorius Martynas Pačanovskis, šias pareigas gavės netrukus po Vilniaus kašteliono mirties, o gal dar ir prieš tai. Dvare M. Pačanovskis neabejotinai buvo 1621 m. vasarą, 1623 m. kovą–balandį, liepą, 1627 m., 1629 m. rudenį.⁸² Jo disposicijoje buvo su kunigaikštystė susijusi dokumentika: 1629 m. Dubingių vandininkas kreipėsi į lauko etmoną Kristupą Radvilą prašydamas

liepti Vilniuje S. Risinskiui išduoti dokumentus dėl Dubingių.⁸³ M. Pačanovskis rūpinosi bendrais visos valdos reikalais, pradedant smulkesniais dalykais, pvz., 1629 m. su kunigaikščiu aptarė Dubingių tvenkinį padėti⁸⁴, baigiant mokesčių surinkimų – 1624 m. M. Piuro pranešė K. Radvilai, kad M. Pačanovskis atsiuntė 300 auksinų iš Dubingių⁸⁵, gausybės įvairių didiko pavedimų atlikimu.

Iš kitų K. Radvilos Dubingių pareigūnų šaltiniuose nurodomas jau minėtas didiko dvariskis S. Cieselskis. Jis kurį laiką rezidavo dvare, prižiūrėjo iždinę. Joje K. Radvilos laikais greičiausiai saugota ne tik vertingi daiktai, bet ir valdos archyvas ar bent dokumentų dalis.⁸⁶ Darbo S. Cieselskiui netrūko: patrono įsakymu 1623 m. jis suraše iždinės inventorių, tų pačių metų pabaigoje turėjo priimti Nesvyžiaus kunigaikščio Aleksandro Liudviko Radvilos tarną ir jam parodyti mirusio Vilniaus kašteliono iždinėje saugotus itališkus drabužius. Atrinkus tinkamus, reikėjo nusiųsti jų sąrašus K. Radvilai ir Nesvyžiaus kunigaikščiui, o vėliau nugabenti drabužius didikui į Vilnių.⁸⁷ 1625 m. rugpjūtį galbūt Dubingių iždinėje buvo deponuoti kažkokie K. Radvilos daiktai, kuriems, E. Marmakovičiaus teigimu, Dubingiuose „gulėti daug geriau negu Alantoje“.⁸⁸

I Dubingius užsukdavo nemažai kitų valdų ar apskritai kunigaikščio tarnautojų, jo klientų. Ne kartą čia lankési ir kunigaikštystės reikalus gerai išmanė tokie didiko pareigūnai ir ekonomai kaip M. Dambrovskis, Fiodoras Zahorovskis, Grigas Kunickis, Elius Marmakovičius, Mikalojus Piuro ir kiti. Apsilankymų priežasčių būta ne vienos. K. Radvila, kaip ir jo tėvas Radvila Perkūnas, globojęs valdą, Dubingius iš karto įtraukė į bendrą savo latifundiją, taip susiedamas Dubingių ir kitų valdų interesus bei poreikius. Antai 1624 m. vykdyta valdos inventorizacija nebuvo išskirtinė, M. Piuro kartu su M. Dambrovskiu, revizavę Dubingių žemes, ruošesi atlikti Biržų bei Papilio inventorizaciją. Intensyvi komunikacija tarp Dubingių ir kitų didiko valdų vyko įvairiapusiškai. Čia atkeliaudavo įvairiausi daiktai, pvz., 1625 m. iš Dokudovo atvežta 599 sviediniai patrankoms.⁸⁹ Vienus palikdavo, kitus po kurio laiko išveždavo kitur.

Ne mažiau reikšminga ir tai, kad Dubingių kunigaikštystė tapo viena svarbesnių valdų, aprūpindavusių Radvilų Vilniaus dvarą, pradedant maisto produktais, statybinėmis medžiagomis, kuru, baigiant darbo jėga. Ne veltui beveik visa didikui skirta su Dubingiais susijusi jo pareigūnų korespondencija kaip tik aptaria šiuos klausimus. Nuo 1621 m. Dubingių miškuose buvo kertama ir vežama į Vilnių mediena statyboms. Tų metų spalį M. Pačanovskis informavo kunigaikštį, kad iš Dubingių lentpjūvės gabentos storlentės Vilniuje skirtos pirties dangai. Ši lentpjūvė medžiągą teikė ir 1623 m., nors pavasarį nepavyko pasiusti visų darbinių arklių, „visame valsčiuje buvo vos keli“ tinkami.⁹⁰ 1626 m. M. Pačanovskis kunigaikščiu pasiuntė daržininką, vežusį daržo reikmenis. 1627 m. į Vilnių vėl keliavo mediena rūmu videntiekiui, o 1628 m. žiemą Zigmantui Vazai rengiantis atvykti į sostinę, įvairius darbus Radvilos rūmuose, be Alantos, Jašiūnų, Vyžuonų, atliko ir Dubingių valstiečiai. Nemažai medienos didiko rūmu statybai gabenta ir 1630 m. kovą–balandį.⁹¹

Iš turimo ankstyviausio 1634 (ar 1641) m. Dubingių kunigaikštystės inventoriaus galima susidaryti gana detalų valdos vaizdą K. Radvilos laikais.⁹² Valsčiuje tuo metu buvo 175 tarnybos: 116 priklausomų valstiečių, 32 bajorų ir 27 žemionių. Dubingių miestelyje iki Didžiojo tilto namus turėjo 20 miestiečių šeimų, dar kažkiek jų gyveno už tilto. Radvilų dvaras, apjuostas tvora, stovėjo Asvejos ežero saloje (*na wielkiej wyspie*). Iš viso, neskaičiuojant bažnyčios, buvo apie 15 didesnių ar mažesnių, į kompleksus sujungtų statinių. Inventoriuje aiškiai atskirtos trys pagrindinės dvaro dalys:

- rezidencinė, skirta Radviloms ir jų svečiams,
- pareigūnų,
- ūkinė.

Pirmają, rezidencinę dalį sudarė trys gyvenamieji ir keli ūkiniai, didikams aptarnauti skirti statiniai. Atvykstančius nuo Vilniaus pusės pirmiausia pasitikdavo didelis medinis dvaro namas, be jo, ta pati tvora juosė du mūrnamius. Mediniame dvaro statinyje buvo keturi kambariai ir priemenė. Erdvioje priemenėje, į kurią būdavo patenkama pirmiausia, stovėjo du mūriniai židiniai. Iš jos pro duris buvo galima patekti į didžių kambarių su 4 langais. Šio kambario, kaip ir kitų, stiklo langai buvo su langinėmis. Kambaryste stovėjo baltų koklių krosnis, aplink sustatyti suolai. Toks buvo ir kitų trijų kambarių apstatymas. Visų kambarių krosnys ar židiniai išvesti į du kaminus. Namas dengtas gontais, virš stogo – dvi vėtrungės. Vėtrungės iškeltos ir virš iš vienos pusės namą juosiančiu vartu.

Kitas dvaro statyns – mūrinis (kamienica). Po juo išrengtos dvi alinės (rūsiai alui laikyti, *piwnicy*) ir du rūsiai (*sklepy*). Išėjus iš rūsių, po dešine puse išrengtas mūrinis sandėliukas, tame maža paprasta balta krosnis. Name dar buvo priebeutis. Į kambarius patekdavai per priemenę. Mūrnamyje buvo du dideli kambariai su 7 langais. Juose išrengtos koklinės krosnys ir židiniai, taip pat stovėjo suolai. Iš vieno kambario buvo galima patekti į kamaraitę. Mūrnamis dengtas čerpėmis, o virš stogo ant bokšto iškelta vėtrungė.

Prie to senojo mūrnamio buvo pastatyta kitas, naujas mažesnis mūrnamis (kamieniczka). Jo statybų laikas nenurodytas, gal jas vykdė K. Radvila, o gal jo brolis Jonušas. Naujajame mūrnamyje taip pat buvo du kambariai. Pirmame 4 langų kambaryste išrengta baltų koklių krosnis, o per kamarą perėjus galima buvo patekti į kitą kambarį su vienu langu. Mūrnamio grindys buvo plytinės. Kaip ir pirmajį namą, ši dengė čerpės, ant kampo buvo viena vėtrungė.

Be to, rezidencinei dvaro daliai priklausė medinis sandėliukas, medinis 4 langų namas su žalių koklių krosnimi, mūriniu židiniu ir kamaraitę, o priešais juos buvo pastatyta nauja virtuvė su dvieju mūrinėmis krosnimis. Tas namas dengtas jau skiedromis. Už jo išrengta daržoviu saugykla, aruodai.

Pareigūnų name buvo priemenė, virtuvė, sandėliukas su dvimi langais, kambarys su 4 langais ir žalių koklių krosnimi bei mūriniu židiniu, kamaraitę. Namas dengtas tik skiedromis. Ūkinei dvaro daliai priklausė virtuvė, pirtis su trimis langais ir žalių koklių krosnimi, nedidelis

bravoras su krosnimi, didžiosios bei mažosios arkliédės, taip pat perstatymo reikalingos senosios didžiosios arkliédės. Netoli jų buvo išsidėstęs ivairių vaismedžių sodas, daržai, augo apyniai. Ant kalno stovėjo mūrinė evangelikų bažnyčia. Nusileidus nuo jo, stovėjo ledainė, ten pat išrenginys gyvoms žuvims laikyti (*skrynia na ryby*), prie ežero 3 tvenkiniai. Paminėti ir du tiltai: vienas iš Vilniaus pusės, o kitas nuo Inturkės pusės.

Inventoriuje aprašytas 14 valakų Dubingių palivarkas prie Ilgio ežero, kuriamė sėdavo 28 statines (po 72 gorčius) rugių, 4 – kviečių, 3,5 – miežių, 25 – avių ir 3 statines grikių. Palivarke stovėjo ūkiniai pastatai: nauja virtuvė, tvartas, viena nauja stoginė, klojimas ir daržinė. Tai, matyt, nebuvu vienintelis palivarkas Dubingiuose, vėlesniame 1652 m. inventoriuje išvardyti dar 6 – Jurkiškių, Našiūnų, Mikoliškių, Našiškių, Zaleciškių ir Dubingių.⁹³ Taip pat suregistruoti kaimai: Maldžiūnai, Kačiūniškiai, Burnėnai, Dailidės, Bambėnai, Purviniškiai, Žaugėdai, Dubingiai, Pivoriūnai, Miežoniai, Keruliai, Sidabriai su užusieniais.

Priklausomi valstiečiai turėjo eiti lažą dvare po tris dienas per savaitę. Per metus nuo turimo valako žemės reikėjo atlikti dvi talkas. Taip pat tek davito atlikti pastotes, taisytis palivarkų statinius, tiltus, užtvankas, tverti tvoras, įdirbtis žemę dvaro daržams, eiti sargybas, dalyvauti medžioklėse ir gaudyti žuvį. Lažininkas nuo valako mokėjo 24 grašius, o činšininkas – 4 kapas grašių. Surinktu mokesčių kvitai stropiai būdavo saugomi pačiame dvare. 1651 m. valdos inventoriuje pažymėti du tokiai kvitai ryšliai: 1602–1635 m. ir 1606–1639 m.⁹⁴

Kaip matyti iš inventoriaus, Dubingių kunigaikštystėje, kaip ir visose K. Radvilos ir kitų didikų valdose, buvo plėtojamas žemės ūkis. Dvaro palivarkuose pardavimui ir vartojojimui augintos grūdinės kultūros. Antai centralizuotai buvo surenkamos avižos: paimti nustatytos šios produkcijos kvotos 1627 m. iš Žiupronių atvyko didiko pareigūnas F. Zahorovskis.⁹⁵ Valdoje užsiimta ir gyvulininkystė. 1625 m. Dubingiuose, neaišku, kiek laiko, laikyti olandiški galvijai. M. Dambrovskis informavo, kad jiems klebonijos palivarke paliepė pastatyti pastogę. Galbūt juos, kaip daži galvijų tais pačiais metais, pagal M. Piuro instrukciją išsiuntė į Vyžuonas, Alantą, dar kitas valdas.

Dubingiuose auginti arkliai. Apie tai byloja trijų arkliedių nurodymas ankstyviausiai valdos inventoriuje. Apie arklių būklę informaciją didikui teikė jo pareigūnai. 1625 m. į Dubingius, neaišku, iš kokios didiko valdos, buvo atgabenta didelė žirgų kaimenė, kurios dėl pavojų nesiryžta siusti kitur. Arkliai netilpo arkliédese, o kadangi po atviru dangumi kumeliukai naktimis sužvarbdavo, jiems pastatytos dengtos stoginės. Berods dvare auginti žemaitukai, M. Dambrovskis pranešė, kad už 200 auksinų suderėjo iš M. Pačanovskio 4 arklius.⁹⁶

Inventoriaus ir korespondencijos duomenimis, Dubingių kunigaikštystėje K. Radvilos laikais plačiai praktikuota žuvininkystė. Šviežios žuvys būdavo siunčiamos į Vilnių, į kitus didiko dvarus. Greičiausiai tvenkiniuose, kaip ir kitose valdose, auginti karpiai. Tam tikro gamtinės sąlygos: XVII a. pabaigos inventoriuje pažymėti Dubingiams priklausę 24 ežerai ir ezerėliai bei 17 upių ir upelių.⁹⁷ Akivaizdu, kad tokius gamtos turtus

eksploatavo ir K. Radvilos laikais. Lygiai taip pat turtinga miškų vietovė medienos ištekliais aprūpino ne tik ir ne tiek Dubingius, kiek didiko Vilniaus dvarą. Ne veltui XVII a. pirmojoje pusėje kunigaikštystėje veikė lentpjūvė.

Nors turėjo tik globėjo statusą, K. Radvila Dubingių kunigaikštystės reikaluoose pasirodė kaip sumanus valdytojas. Jo laikais valda nesumažėjo, o pajamos dėl gero ūkininkavimo turėjo tik didėti. Prižūrėtas ir 1640 m. paliktas nebologos būklės dvaras – renovuoti, net naujai pastatyti atskiri statiniai. Tęsiant giminės tradicijas, galutinai užbaigtas Radvilų kapavietės įrengimas. Dėl nelabai sėkmingų aplinkybių – tikrieji valdos savininkai anksti palikdavo žemiškajį pasaulį ir valda pereidavo į globėjų rankas – Dubingių kunigaikštystė neturėjo galimybių XVII a. pirmojoje pusėje išsaugti į stiprią Radvilų rezidenciją. Vis dėlto globėjų – tiek Radvilos Perkūno, tiek K. Radvilos – garbei reikia pažymėti, kad jie, nors ir nepakélé valdos būklės iki realios kunigaikštystės padėties, bet ir nenualino. XVII a. pirmosios pusės Dubingių raidą atspindėtų tokia schema: XVII a. pradžioje valda, turinti nominalų kunigaikštystės statusą, – nuo antrojo dešimtmecio valda, artėjanti prie realios kunigaikštystės padėties, tačiau jos iki galo nepasiekusi. Jos raida pasižymėjo stabilumu, nepatirta didesnių nuopuolių.

Išvados

1. Iki XVI a. pradžios Dubingiai – Lietuvos didžiajam kunigaikščiui priklausiusi vidutinio dydžio valda su medine pilimi ir katalikų bažnyčia, o nuo XV a. – mūriniu dvaru valdos centre. Valsčiaus žemes Lietuvos valdovai dalijo leno ar nuosavybės teise. Vieną tokią valdą XV a. pabaigoje įsigijo didikai Radvilos.

2. XVI a. pirmojoje pusėje Vilniaus kaštelionas J. Radvila jam priklausančiai Dubingių valdai greičiausiai

numatė rezidencijos perspektyvą: dvare ne kartą lankési jis pats, čia gimė vyriausias jo sūnus, ankstyvą vaikystę praleido kiti vaikai.

3. „Rezidencinį Dubingių projektą“ pakoregavo M. Radvila Rudasis. Jo dėka Dubingiai iš paprastos valdos pagal rangą pakilo net iki kunigaikštystės. Juose beveik pusę metų praleido Lietuvos didžioji kunigaikštienė, Lenkijos karalienė Barbora Radvilaitė. Radvilos Rudojo pastangomis valdos evangelikų reformatų bažnyčioje pradėta kurti Biržų–Dubingių šakos Radvilų kapavietė. Iki XVII a. pradžios joje buvo palaidoti 7 giminės atstovai. Pagal savo ūkinį pajegumą, iš dalies įkeista, Dubingių kunigaikštystė išliko vidutine, kunigaikštystės statuso netatinkančia valda.

4. 1584–1620 m. Dubingių kunigaikštystė priklausė 3 Radvilų giminės atstovams, ir kiekvienas iš jų paliko savitą antspaudą jos raidoje. Valdos raida nebuvo intensyvi. Pagyvėjusi jos plėtotė Naugarduko vaivados M. Radvilos laikais truko vos kelerius metus. Vėlesniu periodu raida sustojo, tačiau kunigaikštystė nenusmuko. Dubingiai ir toliau išliko antrajame pagal svarbą Radvilų valdų penketuke.

5. XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmojoje pusėje Dubingių kunigaikštystės ekonominė būklė buvo stabliai tvirta. Dubingius administruojant LDK lauko etmonui K. Radvilai, sutvarkyta Radvilų kapavietė, rūpintasi dvaro statiniai, nebrola buvo ūkinė valdos padėtis. Realia Radvilų rezidencija Dubingiai vis dėlto netapo, tam trukdė dažna savininkų kaita. Valdą administravę mažamečių Dubingių savininkų, pradžioje Jurgio Radvilos, vėliau – Boguslovo Radvilos, dėdės Radvila Perkūnas ir Kristupas Radvila turėjo savų planų, puoselėjo nuosavą – Biržų rezidenciją.

Raimonda Ragauskienė

From Domain to Duchy: the Dubingiai of the Radvila Family (Sixteenth – Early Seventeenth Century)

Summary

There are few works devoted to one of the most important holdings of the Biržai – Dubingiai branch of the ducal Radvila family, i.e. Dubingiai. The problems of the available research are often narrow and unstructured. This article seeks to present a more thorough history of the Dubingiai of the early Radvila period and to discuss the problem of the bestowal of the Radvila ducal title. It attempts to reveal what influence the acquisition of the status of a duchy had on Dubingiai and how this changed the attitude of its owners and its situation in the late sixteenth – first half of the seventeenth century.

The locality of Dubingiai can be distinguished in the early Lithuanian state. Already in the earliest mention of Dubingiai in 1334, the administrative structure is shown: Dubingiai ‘district’ (*valsčius*) or ‘land’ (*žemė*). It was probably the site of a wooden castle, which belonged to the grand

duke of Lithuania and which Vytautas strengthened in around 1412–1413. In the fifteenth century Dubingiai District became part of Kernavė District (*pavietas*). A brick manor house, which was built in Dubingiai in the time of Casimir Jogailaitis and which was visited more than once by the rulers of Lithuania, became the district seat. The districts were run by vicegerents (holders (Lith. *laikytojas*) / elders (Lith. *seniūnas*, Pol. *starosta*, Lat. *capitaneus*)). Its significance in the ruler’s domain began to decline in the late fifteenth – early sixteenth century when the ruler distributed a large percentage of Dubingiai’s lands to private individuals as fiefs or property in perpetuity. One of these holdings was purchased or received as a gift prior to 1482 by the then vicegerent of Smolensk, the future palatine of Vilnius and GDL chancellor, Mikalojus Radvila. This became the beginning of the Radvila family property in Dubingiai.

Vilnius Castellan and GDL Grand Hetman Jurgis Radvila (Georg Radziwill, c. 1480–1541), who inherited the holding from his father, began to create the Radvila family complex in Dubingiai. Thanks to gifts by the ruler and acquisitions, in around 1508–1510 Dubingiai became a medium-sized holding of Radvila (in all 72 peasants). In 1528–1530 the magnate owned about 195 households (79 peasants and nobles and about 180 city residents). Radvila began to treat the holding as his residence and visited it more than once with his family. Beginning in 1517 the magnate became and remained the royal vicegerent of Dubingiai District.

The new stage in the development of the holding was connected with GDL Chancellor and Vilnius Palatine Mikalojus Radvila Rudasis (the Red) (Nicolaus Radziwill, c. 1515–1584), the son of the Vilnius Castellan. He undertook the realisation of the Dubingiai residence project as part of his broader aristocratic strategy. He wished to expand the holding, restore the structures, and make the residence the family burial ground. The ducal title selected by the magnate shows the seriousness of his objectives. In December 1547 Radvila Rudasis, in strengthening the position and authority of the Radvila family after the secret wedding of his sister, Barbora Radvilaitė (Barbara Radziwill), to Sigismund August, received a ducal diploma confirmed by Holy Roman Emperor Charles V. The names of two of the magnate's most important holdings at that time, Biržai and Dubingiai, were selected in the title. Despite the nuances of the title's use, from late 1547, the Radvila family's ordinary Dubingiai holding legally became the duchy of Dubingiai.

The holding's actual situation, contrary to what it was possible to expect and contrary to the magnate's initial objectives, did not improve. It seems that Dubingiai began to lose its residence perspectives in general: the magnate visited the holding less and less, did not develop it, and even began to mortgage parts of it to his servants and clients. Only in the second half of the life of Radvila Rudasis did Dubingiai find a specific niche, i.e. the designation as the family burial ground that was foreseen for the centre of holding. From 1577 until the early seventeenth century 7 members of the Radvila family were buried at the Dubingiai Evangelical Reformed Church: 2 grandsons of Rudasis, his daughter-in-law, his elder son, the magnate himself, and his cousin, Mikalojus Radvila Juodasis (Nicolaus Radziwill the Black) together with his wife Elisabeth Szydłowiecka. But Dubingiai did not become the Radvila family burial ground for the entire Biržai – Dubingiai branch and was unable to create a mausoleum

attesting to such aristocratic aspirations such as the one created in Niasviž in the late sixteenth – nineteenth century by the close Olyka – Niasviž branch of the Radvila family.

From 1583 to 1620 Dubingiai belonged to 3 representatives of the Radvila family and each of them left his own stamp on its development. Navagrudak Palatine Mikalojus Radvila (Nicolaus Radziwill, c. 1546–1589), the son of Radvila Rudasis, had serious intentions of making Dubingiai similar to the Radvila family's Biržai holding. This duke redeemed the mortgaged land and greatly expanded the holding, creating the new territories of Žaugėdai and Baranava. The selection of Dubingiai as his burial place also shows his priority attitude. After a brief upsurge in the holding's development, a two-decade decline again followed. Trakai Castellan Jurgis Radvila (Georg Radziwill, 1578–1613), who did not live at or visit Dubingiai, transferred his control to his patron uncle Kristupas Radvila Perkūnas (Christoph Radziwill nicknamed the Thunder). Although in the 1613 map of the GDL, Dubingiai was portrayed similar to Biržai, i.e. with the ducal cap belonging to the holding, the holding's actual state was worse. It became just the central Vilnius manor of the Radvila family, a holding that primarily supplied food and various goods. No more intensive development or any structural changes to the manor occurred in Dubingiai, no repairs were made, and he was even unable to acquire fair privileges for the town. Dubingiai was able to maintain its position among the five to ten most important holdings of the Radvila family.

In 1613 the duchy of Dubingiai passed to the control of the rulers of Biržai, i.e. the cousins of Jurgis Radvila (Georg Radziwill), Vilnius Castellan Jonušas (Janusz Radziwill, 1579–1620) and Vilnius Palatine Kristupas (Christoph Radziwill, 1585–1640) Radvila. Although Dubingiai did not become the actual residence of the Radvila family since the frequent change in owners prevented this, they did manage to maintain the holding's stably solid economic situation. Kristupas Radvila especially contributed to this. During his time the holding did not become smaller and the income must have only increased due to good farming. The manor was renovated and several new separate manor buildings were erected. In continuing the family's traditions, the creation of the Radvila burial ground was finally completed. In the first half of the seventeenth century the development of Dubingiai is reflected by the following scheme: in the early seventeenth century the holding had the nominal status of a duchy and from the 1610s approached an actual position of a duchy but it did not completely attain it.

- ¹ Dubingių istorinei raidai skirtų XIX a. – XX a. pradžios moksliinių ir mokslo populiarinimo straipsnių apžvalgą žr. **R. Batūra**, „Dubingių pilis XIV–XVI a.“, *Dubingiai*, red. S. Skrodenis, Vilnius, 1971, p. 39–40.
- ² **R. Batūra**, „Dubingių pilis XIV–XVI a.“; **M. Jučas**, „Dubingių praeitis“, *Dubingiai*, p. 49–66.
- ³ **M. Malczewska**, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, Warszawa–Poznań, 1985, p. 149–151; **R. Ragauskienė**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 380–381.
- ⁴ **R. Aftanazy**, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, Warszawa, Kraków, 1992, t. 4, p. 140.
- ⁵ **A. Paliušytė**, „Radvilų kryptos rekonstrukcja Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje XVII a. 3 dešimtmetyje“, *Kultūros paminklai*, 2002, kn. 9, p. 156–162; **A. Paliušytė**, **L. Balaišytė**, „Wilhelmas Pollis: nauji architekto veiklos šaltiniai“, *Menotyra*, 2006, t. 43, Nr. 2, p. 25–30.
- ⁶ **V. Daugudis**, **I. Lukšaitė** ir kt., „Dubingių piliaisetė“, *Kultūros paminklų encyklopedija. Rytu Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 184–185.
- ⁷ Dubingių vietininkai: **Z. Wojtkowiak**, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, Poznań, 1980, p. 149; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo Wileńskie XIV–XVIII wiek*, parengę H. Lulewicz, A. Rachuba, P. Romaniuk, Warszawa, 2004, p. 55–56.
- ⁸ **R. Jankauskas**, **A. Kuncevičius**, **R. Laužikas**, **G. Striška**, „Radvilų rezidencijos Dubingių piliaisetėje tyrimai“, *Kultūros barai*, 2006, Nr. 2, p. 24–30; **R. Jankauskas**, **A. Kuncevičius**, **R. Laužikas**, **G. Striška**, „Badania archeologiczne na zamczysku w Dubinkach – dawniej rezydencja Radziwiłłów“, *Barok: Historia–Literatura–Sztuka*, 2006, t. 13, Nr. 1, p. 155–167.
- ⁹ Paminėtinios kelios iš daugelio publikacijų: **G. Zemlickas**, „Dubingių radinys“, *Mokslo Lietuva*, 2005, gegužės 19 – birželio 1, Nr. 10; „DNR tyrimai patvirtino, kad Dubinguose rasti garsios Radvilų šeimos palaikai“, *Lietuvos rytas*, 2007, birželio 18.
- ¹⁰ **E. Meilus**, „Apie Dubingių bei kitų Lietuvos vietų nuniokojimą XVII a. viduryje karo su Maskva metu“, *Kultūros barai*, 2006, Nr. 2, p. 84–86.
- ¹¹ Naujausi Biržų istorinei raidai, pilies restauravimo problemoms skirti leidiniai: *Biržų istorijos apybraižos*, sud. A. Seibutis, Vilnius, 2006; *XVI–XVII a. koklinės krosnys šiauriniame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės paribyje*, Konferencijos medžiaga, Kaunas, 2006.
- ¹² **G. Zabiela**, *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, p. 179.
- ¹³ **R. Batūra**, „Dubingių pilis XIV–XVI a.“, p. 40–42; **A. Gąsiorowski**, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa, 1972, p. 15.
- ¹⁴ **Z. Wojtkowiak**, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, p. 63–64.
- ¹⁵ *Литовская Метрика. Книги записей*. Петербург, 1910, t. 27 (Русская Историческая Библиотека), p. 121–122; *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, parengę J. Fijałek ir W. Semkowicz, t. 1: 1387–1507, Kraków, 1948, p. 217.
- ¹⁶ **R. Jankauskas**, **A. Kuncevičius**, **R. Laužikas**, **G. Striška**, „Radvilų rezidencijos Dubingių piliaisetėje tyrimai“, p. 28.
- ¹⁷ *Akta unii Polski z Litwą 1385–1791*, parengę S. Kutrzeba ir W. Semkowicz, Kraków, 1932, Nr. 59, 61, p. 94, 105; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1, p. 55.
- ¹⁸ Lietuvos mokslių akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAB RS), f. 273, Nr. 2219.
- ¹⁹ **M. Любавский**, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута*, Москва, 1892, p. 91–92.
- ²⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498). Užrašymų knyga 3*, parengę L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 20, 66.
- ²¹ **Z. Wojtkowiak**, *Litwa Zawilejska w XV i pierwszej połowie XVI w.*, p. 64.
- ²² **L. Korczak**, *Litewska Rada wielkostiążca w XV wieku*, Kraków, 1998, p. 90.
- ²³ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 3 (1440–1498)*, p. 68.
- ²⁴ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, Nr. 324, p. 381–382.
- ²⁵ **W. Semkowicz**, „O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle roku 1413“, *Lituano-Slavica Posnaniensis*, 1989, t. 3, p. 64.
- ²⁶ Iš viso J. Radvilos nekilnojamasis turtas, palyginti su visu jo tėvo M. Radvilos turėtu turtu, padidėjo 1,4 karto (nuo 3000 dūmų iki 4376 dūmų). **M. Malczewska**, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, p. 165.
- ²⁷ **M. Malczewska**, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, p. 60; *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-западной Руси*, Вильна, 1870, t. 7, p. 7–12.
- ²⁸ *Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai*, surinko K. Jablonskis, Kaunas, 1934, p. 55 ir toliau.
- ²⁹ **W. Pociecha**, *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie odrodzenia*, Poznań, 1958, t. 3, p. 110–122.
- ³⁰ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, parengę D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 241–242.
- ³¹ **M. Malczewska**, *Latyfundium Radziwiłłów w XV do połowy XVI wieku*, p. 150.
- ³² **S. Risinskis**, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygį*, parengę S. Narbutas, Vilnius, 2000, p. 150.
- ³³ Lietuvos Metrika, f. 398, knyga Nr. 18, 1. 94, 99 (mikrofilmai, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve, toliau – *Lietuvos Metrika*).
- ³⁴ Lietuvos Metrika, knyga Nr. 17, 1. 537v., 538; knyga Nr. 18, 1. 93v., 94, 109–110.
- ³⁵ *Lietuvos Metrika (1533–1535), 8-oji teismų bylų knyga*, parengę I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999, p. 38; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 18, 1. 94–94v.
- ³⁶ Plačiau apie J. Kostiušką: **R. Ragauskienė**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, p. 340–345.
- ³⁷ **M. Kužmińska**, *Olbracht Marcinowicz Gasztold, Ateneum Wileńskie*, 1928, t. 14, p. 59.
- ³⁸ **J. Jasnowski**, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemska Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Warszawa, 1939, p. 24–26. Darbe panaudota ankstesnė Radvilų titulatūrai skirta literatūra. **S. Górzynski**, „Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły“, *Radziwiłłowie herbu Trąby*, Warszawa, 1996, p. 46–47.
- ³⁹ **R. Ragauskienė**, „Mikalojus Radvila Rudasis XVI amžiaus progenjė literatūroje“, *Lithuanistica*, 1996, Nr. 2, p. 41.
- ⁴⁰ **S. Górzynski**, „Rodzina Radziwiłłów i ich tytuły“, p. 47.
- ⁴¹ Radvila Juodasis – Radvilai Rudajam, 1551 m. gegužės 7 d., Brestas, *Listy polskie XVI wieku*, red. K. Rymut, t. 3: *Listy z lat 1550–1551 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, Kraków, 2004, p. 148.
- ⁴² Radvila Juodasis – Radvilai Rudajam, 1551 m. gegužės 7 d., Brestas, *Listy polskie XVI wieku*, t. 3, p. 148.
- ⁴³ **R. Ragauskienė**, **D. Karvelis**, *1645 m. Juzefo Naronovičiaus-Naronsko Biržų kunigaikštystės žemėlapis. Radvilų valdos istorija ir kartografija*, [Vilnius], 1997, p. 34.
- ⁴⁴ **R. Ragauskienė**, *Barbara Radvilaitė*, Vilnius, 1999, p. 113–119; **R. Ragauskienė**, **A. Ragauskas**, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiams. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius, 2001, p. 168–178.
- ⁴⁵ Radvila Rudasis – Žygimantui Augustui, 1548 m. sausio 22 d.; Žygimantas Augustas – Radvilai Rudajam, 1551 m. birželio 2 d., [Radomas], *Listy polskie XVI wieku*, t. 2, p. 185, 469.
- ⁴⁶ **R. Ragauskienė**, „Mikalojus Radvila Rudasis XVI amžiaus progenjė literatūroje“, p. 41.
- ⁴⁷ **R. Ragauskienė**, *Barbara Radvilaitė*, p. 113–116.
- ⁴⁸ Rudasis – Našlaitėliui, 1569 m. balandžio 4 d., Vilnius, Rusijos nacionalinė biblioteka Sankt Peterburge, f. 971, op. 2, col. aut. 234, Nr. 32.
- ⁴⁹ **R. Ragauskienė**, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, p. 212, 332, 349, 355, 359, 364, 380.
- ⁵⁰ Anos Sobkovnos-Radvilienės testamentas, 1577 m. birželio 20 d., Papilys, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 26; *Archiwum Domu Radziwiłłów*, parengę A. Sokołowski, Kraków, 1885, t. 8, p. 99 (*Scriptores Rerum Polonicarum*); **T. Wasilewski**, „Radziwill Janusz, h. Trąby (1579–1620)“, *PSB*, t. 30, p. 202–208.
- ⁵¹ **A. Paliušytė**, „Radvilų kryptos rekonstrukcija Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje XVII a. 3 dešimtmetyje“, p. 158.

- ⁵² Testamente ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim, red. U. Augustyniak, Warszawa, 1992, p. 41.
- ⁵³ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 19, kop. 116–120.
- ⁵⁴ M. Radvila – Radvilai Perkūnui, 1588 m. rugsėjo 5 d., Skobelai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 503.
- ⁵⁵ Archiwum Domu Radziwiłłów, p. 99.
- ⁵⁶ Radvila Perkūnas – pareigūnui Pavelkui, 1591 m. kovo 19 d., Smaliavičiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 290.
- ⁵⁷ Radvila Perkūnas – pareigūnui Pavelkui, 1591 m. vasario 24 d., Kaidanava; 1591 m. kovo 19 d., Smaliavičiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 290; Radvila Perkūnas – P. Malevskiui, 1597 m. rugsėjo 19 d., Šventežeris, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 291.
- ⁵⁸ Radvila Perkūnas – P. Malevskiui, 1597 m. balandžio 4 d., Paberžė, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 25.
- ⁵⁹ J. Radvilos kvitas apie perimtą tévo palikimą, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 24.
- ⁶⁰ MAB RS, f. 273, Nr. 2094.
- ⁶¹ Radvila Perkūnas – sūnėnui J. Radvilai, 1600 m. liepos 13 d., Papilys, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 293.
- ⁶² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 24.
- ⁶³ J. Radvilos korespondencja, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 214.
- ⁶⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 24.
- ⁶⁵ 1613 m. kovo 9 d. išrašas iš Lydos pilies teismo knygu, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 32.
- ⁶⁶ Piotras Modževskis – Kristupui Radvilai, 1613 m. rugpjūčio 8 d., Alanta, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9878.
- ⁶⁷ K. Radvila – Vilniaus vyskupui E. Valavičiui, 1617 m. liepos 10 d., Alanta, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 303.
- ⁶⁸ 1623 m. sausio 20 d. K. Radvilos instrukcja, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 43, l. 320.
- ⁶⁹ S. Risiškis, *Trumpas pasakojimas apie garsiuosius šviesiausiojo didiko Biržų ir Dubingių kunigaikščio Kristupo Radvilos žygius*, p. 180.
- ⁷⁰ A. Paliušytė, L. Balaišytė, „Wilhelmas Pollis: nauji architekto veiklos šaltiniai“, p. 26.
- ⁷¹ J. Radvilos testamentas, 1620 m. birželio 11, Gdanskas, *Testamente ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, p. 170.
- ⁷² T. Wasilewski, „Radziwill Janusz, h. Traby (1579–1620)“, p. 208.
- ⁷³ 1623 m. liepos 29 d. Dubingių iždinės inventorius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XI, Nr. 33.
- ⁷⁴ E. Valavičius – K. Radvilai, 1625 m. rugpjūčio 3 d., Šešuoliai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 17961.
- ⁷⁵ K. Radvila – E. Valavičiui, 1625 m. rugpjūčio 25, 27 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 313.
- ⁷⁶ K. Radvila – Skrobovičiui, 1625 m. rugpjūčio 30 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 313.
- ⁷⁷ J. Radvila – tévui K. Radvilai, 1626 m. vasario 4 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 176; H. Wisner, *Janusz Radziwill 1612–1655. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski*, Warszawa, 2000, p. 16.
- ⁷⁸ M. Dambrovskis – K. Radvilai, 1625 m. rugsėjo 18 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 2840.
- ⁷⁹ A. Modževskis – K. Radvilai, 1640 m. rugpjūčio 14 d., Alanta, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9875.
- ⁸⁰ M. Kiška – K. Radvilai, 1627 m. kovo 4 d., Ivja, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 6763.
- ⁸¹ A. Paliušytė, „Radvilų kryptos rekonstrukcja Dubingių evangelikų reformatų bažnyčioje XVII a. 3 dešimtmetyje“, p. 156–158.
- ⁸² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11251.
- ⁸³ M. Pačanovskis – K. Radvilai, 1629 m. rugsėjo 8 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11251.
- ⁸⁴ M. Pačanovskis – K. Radvilai, 1629 m. spalio 16 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11251.
- ⁸⁵ M. Piuro – K. Radvilai, 1624 m. rugsėjo 15 d., Alanata, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11728.
- ⁸⁶ Išlikusiuoje XVII a. vidurio inventoriuose aiškiai išskiriama ant kalno mūriname dvare buvusi iždinė, į kurią vedė ąžuolinės durys. Patalpos viduje buvo 2 ąžuoliniai stalai, aplink pastatyti suolai. Kambarių šildė nedidelė žalių koklių krosnis, paminėtos spintelės. Greta buvo dar vienas iždinės kambarys su grotuotais langais. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XXV, Nr. 918a.
- ⁸⁷ K. Radvila – S. Cieselskiui, 1623 m. spalio 3 d., Sluckas; lapkričio 4 d., Kėdainiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 310.
- ⁸⁸ E. Marmakovičius – K. Radvilai, 1625 m. rugpjūčio 5 d., Alanta, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9304.
- ⁸⁹ M. Piuro – K. Radvilai, 1624 m. rugsėjo 22 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11728; M. Dambrovskis – K. Radvilai, 1625 m. rugsėjo 18 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 2840.
- ⁹⁰ M. Pačanovskis – K. Radvilai, 1621 m. spalio 8 d., Vilnius; 1623 m. kovo 15 d., Dubingiai, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11251.
- ⁹¹ E. Marmakovičius – K. Radvilai, 1626 m. grudžio 14 d., Vilnius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9304; M. Pačanovskis – K. Radvilai, 1626 m., Vyžuonos, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 11251; K. Radvila – M. Piurui, 1628 m. sausio 22 d., Sluckas, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. IV, kop. 317; F. Melleris – K. Radvilai, 1630 m. kovo 11 d., balandžio 12 d., Vilnius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9448.
- ⁹² 1634 ar 1641 m. Dubingių valdos inventorius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XXV, Nr. 918.
- ⁹³ 1652 m. Dubingių valdos inventorius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XXV, Nr. 919.
- ⁹⁴ 1651 m. Dubingių valdos inventorius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. XXV, Nr. 918a.
- ⁹⁵ E. Marmakovičius – K. Radvilai, 1627 m. balandžio 26 d., Vilnius, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 9304.
- ⁹⁶ M. Dambrovskis – K. Radvilai, 1625 m. rugsėjo 18 d., Dubingiai, Archiwum Radziwiłłów, sk. V, Nr. 2840.
- ⁹⁷ 1687 m. Dubingių valdos inventorius, Archiwum Radziwiłłów, sk. XXV, Nr. 922.